

De Stad en Sociale Onveiligheid

Een State-of-the-Art van wetenschappelijke kennis in Nederland

**Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving
&
Universiteit Leiden, Afdeling Criminologie**

januari 2004

Eindredactie

Prof. dr G.J.N. Bruinsma (NSCR & UL) en dr W. Bernasco (NSCR)

Met medewerking van

Prof. dr H. Elffers, dr P.H. van der Laan, drs F. Luykx, dr C.J. de Poot, dr H.C. Wagenaar, dr F.M. Weerman (allen NSCR) & dr W. Huisman, dr J.P. van der Leun en drs G.N.G. Vanderveen (allen UL)

Contactadres

prof. dr. G.J.N. Bruinsma
Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving
Postbus 792
2300 AT Leiden
tel. 071 5278527
email: Bruinsma@nscr.nl

Inhoud

1 Inleiding 1

2 Sociale onveiligheid 1

3 Feiten over sociale onveiligheid 2

3.1 *Gegevensbronnen* 2

3.2 *Wat, waar, wanneer, wie?* 4

4 Oorzaken van sociale onveiligheid 9

4.1 *De multiculturele stad* 10

4.2 *Jeugd* 11

4.3 *Illegale markten en georganiseerde criminaliteit* 13

4.4 *Onveiligheidsgevoelens* 15

5 Preventie en bestrijding van onveiligheid 17

5.1 *Huisvesting en stedelijke voorzieningen* 17

5.2 *Integrale veiligheidszorg* 18

5.3 *Bewonersparticipatie* 19

5.4 *Situationele preventie* 20

5.5 *Bestuurlijke preventie* 22

5.6 *Gebiedsgebonden politiezorg* 23

5.7 *Recherche* 24

5.8 *Interventies drugsverslaafden* 26

6 Slotconclusies 27

7 Appendix: onderzoeksgroepen 29

8 Appendix: Literatuur 30

1 Inleiding

Het NSCR is door het Kenniscentrum Grote Steden gevraagd een ‘State of the Art’ te vervaardigen van voor de beleidspraktijk relevante wetenschappelijke kennis en kennislacunes over sociale onveiligheid in steden. Voor de vervaardiging van deze rapportage is aanvullende expertise betrokken van de afdeling criminologie van de Universiteit Leiden. Er is gekozen voor een pragmatische, interdisciplinaire aanpak. Een aantal auteurs heeft de onderstaande vraagstellingen beantwoord vanuit de eigen specifieke deskundigheid op deelterreinen. Voor de studie is gekozen voor nationale wetenschappelijke en ‘grijze’ literatuur van de laatste vijf jaren, waar nodig of wenselijk aangevuld met minder recente en met internationale literatuur. Tevens is een lijst opgesteld van onderzoekers en onderzoeksgroepen die in Nederland op dit terrein wetenschappelijk onderzoek verrichten (Appendix 1). De concepttekst is voorgelegd aan externe deskundigen voor commentaar (voornamelijk leden van de Onderzoeksschool voor Maatschappelijke Veiligheid). De State of the Art beoogt een antwoord te vinden op de volgende vragen:

- 1) Wat is er wetenschappelijk bekend over sociale onveiligheid in de stad?
- 2) Wat is er wetenschappelijk bekend over de oorzaken en de achtergronden van sociale onveiligheid in de stad?
- 3) Wat is er wetenschappelijk bekend over de wijze waarop diverse instanties trachten om sociale onveiligheid in steden te voorkómen en te bestrijden, en over de bedoelde en onbedoelde effecten van die aanpak?

De antwoorden op deze drie vragen komen achtereenvolgens in de hoofdstukken 3, 4 en 5 aan bod. In hoofdstuk 6 worden afsluitende conclusies getrokken.

2 Sociale onveiligheid

In de wetenschappelijke literatuur en in het dagelijkse woordgebruik bestaat er doorgaans niet veel overeenstemming over wat onder veiligheid en onveiligheid dient te worden verstaan. Van oudsher was het de natuur die de mens met overstroming, droogte, brand en ziekten bedreigde. Vanaf de 2^e wereldoorlog tot ongeveer 1990 werd het woord onveiligheid voornamelijk gereserveerd voor de veronderstelde oorlogsdreiging uit het oosten. In de jaren negentig, na de val van de muur, werd het begrip steeds vaker gebruikt (onder meer door Beck, 1992) voor de gevaren van schijnbaar onbeheersbare technologische ontwikkelingen, zoals kernenergie en biotechnologie.

Over al deze vormen van fysieke onveiligheid (brand, voedsel, volksgezondheid, verkeer, calamiteiten, terrorisme) gaat het in deze studie niet. Deze studie gaat over *sociale (on)veiligheid*. Het begrip *sociale onveiligheid* wordt gebruikt voor de bedreiging van veiligheid die niet van buiten komt (vanuit andere landen, vanuit de natuur of vanuit de technologie) maar van binnen: misdrijven en overtredingen die tot conflicten leiden tussen (groepen) burgers onderling. We maken daarbij onderscheid tussen *objectieve sociale onveiligheid* (daadwerkelijk slachtofferschap als gevolg van handelingen van anderen), en *subjectieve sociale onveiligheid* (zorgen over of angst voor slachtofferschap).

De laatste jaren is een zekere ‘oprekking’ van het begrip te zien: meer en meer wordt sociale veiligheid gelijkgesteld aan de afwezigheid van gedragingen die hinder, overlast of gevoelens van onbehagen opleveren voor medeburgers (Bijleveld en Van de Bunt, 2003). Met name in de maatschappelijke, politieke en bestuurlijke debatten vanaf 2002 staat overlast (onbeleefdheden en onbetamelijkheden, rondhangende groepen jongeren, luidruchtig gedrag, de aanwezigheid van

personen die zich afwijkend of onvoorspelbaar gedragen, rondslingerend afval en andere fysieke signalen van verwaarlozing, wildplassen, bedelen, bedreigen, schelden, enzovoorts) zeer centraal. Daarnaast worden, in het bijzonder de laatste twee jaar, op grote schaal allerhande activiteiten ondernomen om vormen van overlast aan te pakken. Dat gebeurt door de politie, stadswachten, scholen, gemeenten, instellingen, bedrijven in vrijwel alle steden van Nederland. Echter, het wetenschappelijke onderzoek loopt op deze debatten en discussies sterk achter. Naast de in deze state of the art weergegeven beschrijvingen van overlast als oorzaak van onveiligheidsgevoelens is er op wetenschappelijk gebied weinig te melden over de oorzaken en bestrijding van overlast. Dat is de reden dat deze rapportage voornamelijk betrekking heeft op de objectieve en subjectieve onveiligheid zoals hiervoor omschreven.

Ten slotte moet worden benadrukt dat in de tekst vooral in negatieve zin over veiligheid wordt gesproken, namelijk over *on*veiligheid. Het bestaan van veiligheidsproblemen is vaak de aanleiding tot wetenschappelijk onderzoek, en leidt daarom vaak tot een formulering van de onderzoeksvraag in termen van onveiligheid. Dat lijkt misschien op gespannen voet te staan met de wens van veel stedelijke bestuurders om doelen positief te formuleren: bestuurders werken liever aan de opbouw van een sociaal veilige stad dan aan de bestrijding van bronnen van sociale onveiligheid. Het verschil in terminologie is echter geen indicatie dat het inhoudelijk over iets anders gaat, maar weerspiegelt de verschillende optiek van onderzoekers en bestuurders. Deze opmerking impliceert wel dat wetenschappers hun bevindingen soms wellicht zouden kunnen formuleren in termen van “hoe wordt veiligheid bereikt?” in plaats van “hoe wordt onveiligheid bestreden?”.

3 Feiten over sociale onveiligheid

Dit hoofdstuk gaat over gegevensbronnen, kennis en kennisleemtes met betrekking tot het vóórkomen van sociale onveiligheid in Nederlandse steden. Het gaat daarbij om kennis over de ruimtelijke, temporele en sociale spreiding van (angst voor) criminaliteit en van het daderschap en het slachtofferschap ervan. Dus over het wie, wat, waar, en wanneer van stedelijke onveiligheid. In de eerste paragraaf wordt beschreven welke gegevensbronnen beschikbaar zijn, in de tweede wordt samengevat op welke terreinen veel en op welke terreinen weinig kennis voorhanden is.

3.1 Gegevensbronnen

Er zijn in Nederland veel gegevens beschikbaar over sociale onveiligheid in steden. Dat geldt zowel voor objectieve als voor subjectieve vormen van sociale onveiligheid. Er zijn drie soorten gegevensbronnen te onderscheiden, namelijk de politiebronnen, periodieke bevolkingsenquêtes en ‘empirisch onderzoek op maat’. Een uitgebreid overzicht van gegevensbronnen over sociale onveiligheid is samengesteld door Vanderveen (in druk).

De *politie* is vanwege haar functie een belangrijke leverancier van gegevens over criminaliteit en overlast. In het Herkenningsdienstsysteem (HKS) worden, in hoofdzaak ten behoeve van de opsporing, alle misdrijven vastgelegd waarbij proces-verbaal van aangifte is opgemaakt. Het systeem bevat ook informatie over de verdachten van misdrijven. Het HKS is een landelijk uniform systeem en wordt door alle korpsen gebruikt.

In de politieke bedrijfsprocessensystemen worden alle incidenten geregistreerd waarbij sprake is van politiebemoeienis. Hiertoe behoren uiteraard aangiften van misdrijven en arrestaties, maar ook meldingen van overlast. Er worden door verschillende korpsen verschillende systemen gebruikt; er is geen landelijk uniform bedrijfssysteem. De bruikbaarheid van de

bedrijfsprocessensystemen voor wetenschappelijke doeleinden wordt beperkt doordat de gegevens weinig gestructureerd zijn. Het HKS is meer gestructureerd en kent een betere kwaliteitscontrole, maar biedt uitsluitend informatie over zaken waarbij aangifte van een misdrijf is gedaan zie ook: Bruinsma, 1999). Verder zijn er diverse bestanden en dossiers die door de politie worden bijgehouden over grootschalige en complexe vormen van georganiseerde criminaliteit. Dergelijke gegevens werden onder andere gebruikt door de groep Fijnaut die de georganiseerde criminaliteit in Nederland onderzocht in opdracht van de commissie van Traa (Enquêtecommissie Opsporingsmethoden, 1996) en door het WODC in het kader van de monitor Georganiseerde Criminaliteit (Kleemans et al. 1998, 2002). In alle gevallen geldt voor politiegegevens over criminaliteit dat zij voor een belangrijk deel niet alleen de aard en omvang van de criminaliteit in de samenleving weerspiegelen, maar tevens afhankelijk zijn van de activiteiten die de politie zelf aan de dag legt om misdrijven te registreren en op te helderen. Er is dus bij gebruik van politiegegevens noodzakelijkerwijs sprake van door beperkte middelen en prioriteitstellingen bepaalde selectiemechanismen. Zo lijkt bijvoorbeeld de toename van geweldscriminaliteit in de politiestatistiek over de periode 1992-2001 deels terug te voeren op de grotere maatschappelijke en politieke aandacht voor geweld (SCP, 2003, p. 201).

Bevolkingsonderzoek vormt een belangrijke aanvulling op politieregistraties, enerzijds omdat veel criminaliteit en overlast niet bij de politie gemeld wordt, en anderzijds omdat bevolkingsonderzoek de enige manier is om inzicht te verwerven in de subjectieve kant van onveiligheid, i.e. angst voor slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens. De *Politiemonitor Bevolking* is een grootschalige tweejaarlijkse telefonische enquête (uitgevoerd door Intomart in opdracht van de ministeries van BZK en Justitie) waarin respondenten onder meer gevraagd wordt naar slachtofferschap van misdrijven, naar onveiligheidsgevoelens en naar het vóórkomen van diverse vormen van overlast in de eigen woonomgeving. Vragen over slachtofferschap van misdrijven maakten tot 1997 deel uit van de Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid (ERV) en sinds 1997 van het Permanent Onderzoek naar de Leefsituatie (POLS), beide enquêtes van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Ook het Nederlandse deel van het International Crime Victimization Survey (ICVS) is een bron van informatie over slachtofferschap van misdrijven. Hoewel de omvang van de *Politiemonitor Bevolking* aanzienlijk is (momenteel circa 70.000 huishoudens), hebben de landelijke enquêtes onvoldoende dekking voor uitspraken over de mate van sociale onveiligheid op een laag ruimtelijk aggregatieniveau, zoals wijken en buurten binnen afzonderlijke steden. In sommige regio's (onder andere Haaglanden) wordt daarom geïnvesteerd in lokale ophoging van de steekproef van de *Politiemonitor*.

In de grote en middelgrote steden die onder het Grote Steden Beleid (GSB) vallen wordt sinds 1996 een bevolkingsenquête (GSB Monitor) gehouden naar de beleving van veiligheid en leefbaarheid. De inhoud is deels ontleend aan de *Politiemonitor Bevolking*, maar bevat daarnaast ook vragen naar de leefbaarheid van de directe omgeving (voorzieningsniveau, sociale relaties in de buurt, kwaliteit van de woning).

Bevolkingsenquêtes verschaffen geen informatie over misdrijven waarvan bedrijven het slachtoffer worden. Fraude en gerelateerde vormen van 'witte-boorden' criminaliteit worden er dus niet zichtbaar mee gemaakt. Daarin komt mogelijk verandering, omdat sinds 2003 een aanvulling op de *Politiemonitor Bevolking* bestaat in de vorm van de een jaarlijkse *Monitor Bedrijven en Instellingen*, een in opdracht van de ministeries van BZK en Justitie door het NIPO uitgevoerde telefonische enquête naar slachtofferschap van criminaliteit onder Nederlandse bedrijven en instellingen. Overigens zijn bedrijven vanwege mogelijke imagoschade nooit erg geneigd om bij fraude aangifte te doen, en er mag worden betwijfeld of er in het kader van een enquête wel melding van wordt gemaakt.

Ook bevolkingsenquêtes en bedrijvenenquêtes samen geven geen volledig beeld van alle vormen van criminaliteit en overlast. Naar sommige vormen van slachtofferschap (onder andere seksuele misdrijven) wordt in deze (vaak telefonisch afgenomen) enquêtes niet gevraagd, en van andere vormen (bijvoorbeeld huiselijk geweld) kan verwacht worden dat zij niet gemeld worden. Ook slachtofferloze misdrijven (zoals drugshandel en mensensmokkel) en organisatiecriminaliteit blijft er buiten beeld. Voor gegevens over het vóórkomen van deze misdrijven is men aangewezen op empirisch onderzoek op maat. Het gaat hierbij om empirisch onderzoek dat ‘op maat’, gestuurd door een specifieke vraagstelling, wordt uitgevoerd door universitaire instellingen, overheidsdiensten en particuliere onderzoeksinstituten. Daartoe behoort bijvoorbeeld onderzoek naar huiselijk geweld (van Dijk et al., 1997; Beke en Bottenberg, 2003), en etnografisch onderzoek onder speciale groepen (Zaitch, 2002; Siegel, 2002).

Systematisch onderzoek naar daderschap is vrij schaars, al moet worden gesteld dat de regiokorpsen steeds vaker in hun criminele kaarten een uitgebreide beschrijving opnemen van wie in hun werkgebied de verdachten zijn waarmee zij van doen hebben. Ook landelijke instanties op justitieel gebied (WODC, CBS, OM) maken met vaste regelmaat beschrijvingen over kenmerken van verdachten en veroordeelden bekend. Echter, regelmatig herhaalde enquêtes waarin respondenten gevraagd wordt of zij zich in een bepaalde periode aan overtredingen en misdrijven schuldig hebben gemaakt worden in Nederland uitsluitend onder jeugdigen (scholieren middelbaar onderwijs) verricht: het tweejaarlijkse Nationaal Scholieren Onderzoek dat door het NIBUD wordt uitgevoerd in samenwerking met het SCP, en het tweejaarlijkse zelfrapportage-onderzoek onder minderjarigen door het WODC.

Verder vindt op verschillende plaatsen prospectief longitudinaal onderzoek naar de levensloop van daders plaats, waarin de ontwikkeling van antisociaal en delinquent gedrag ook als onderwerp figureert. Het doel van dergelijke onderzoeken is overigens meestal niet om een representatieve beschrijving van delinquent of ander problematisch gedrag in een bepaalde leeftijdsgroep te bieden, maar om de oorzaken ervan bloot te leggen. Een recent overzicht van lopend en recent afgesloten of te starten longitudinaal onderzoek wordt gegeven door Bijleveld en Bol (2001).

Hoewel het op grond van bovenstaande opsomming niet overdreven is om te stellen dat er veel gegevensbronnen over sociale onveiligheid in steden beschikbaar zijn, bestaat er ook gerede twijfel aan de kwaliteit van die gegevensbronnen (Elffers, 2003). Er is erg weinig bekend over de mate van vertekening die als gevolg van diverse cognitieve en sociale processen optreedt bij de totstandkoming van politiestatistieken. Ook de uitkomsten van enquêtes naar slachtofferschap zijn onderhevig aan twijfels, bijvoorbeeld als gevolg van mogelijke geheugeneffecten, problemen rond categorisering en interpretatie van feiten, en niet in de laatste plaats vanwege selectieve non-respons. Zo blijkt de respons onder allochtonen in de Politie-monitor bevolking erg laag te zijn (TNO, 2000). Dit alles heeft als gevolg dat onduidelijk is welke onzekerheidsmarges ingebouwd zouden moeten worden wanneer op grond van deze gegevensbronnen uitspraken gedaan worden over sociale onveiligheid.

3.2 *Wat, waar, wanneer, wie?*

De in de voorafgaande paragraaf beschreven gegevensbronnen vormen de empirische basis voor kennis van het wat, waar, wanneer en wie van sociale onveiligheid in Nederlandse steden. In deze paragraaf bespreken we op hoofdlijnen welke kennis er op basis van die gegevensbronnen beschikbaar is en welke kennis ontbreekt.

Wat

Bij de beantwoording van de vraag over de aard en omvang dient onderscheid te worden gemaakt tussen enerzijds de objectieve kant van sociale onveiligheid, en anderzijds de subjectieve kant van sociale onveiligheid waarin de perceptie en beleving van burgers een belangrijke rol spelen. Subjectieve sociale onveiligheid, de angst voor criminaliteit, is een diffuser begrip dan objectieve sociale onveiligheid en hangt er ook maar ten dele mee samen. In het bevolkingsonderzoek waarin belevingsaspecten van onveiligheid aan de orde komen wordt in de regel gevraagd “Voelt u zich wel eens onveilig?”. In de ERV/POLS wordt tevens gevraagd of men bang is om ’s avonds alleen thuis te zijn en of er plekken in de wijk of buurt zijn waar men ’s avonds liever niet alleen komt. Veel vragen in de bevolkingsenquêtes hebben feitelijk niet betrekking op de beleving van onveiligheid maar op gedrag dat duidt op het vermijden van situaties die onveilig zouden kunnen zijn, bijvoorbeeld ’s avonds thuis niet opendoen als wordt aangebeld, waardevolle spullen thuislaten uit angst voor diefstal of beroving, en omlopen of omrijden om onveilige plekken te vermijden. Onduidelijk is vooralsnog of de veiligheidsbeleving zelf diffuus is, in de zin dat mensen zich soms bang voelen zonder precies te weten waarvoor ze bang zijn, of dat het de vraagstelling in enquêtes is die er voor zorgt dat geen onderscheid kan worden gemaakt tussen angst voor concrete risico’s zoals de angst om bespot, bedreigd, overvallen, mishandeld dan wel verkracht te worden.

Ten aanzien van objectieve onveiligheid blijkt uit enquêtes naar slachtofferschap onder de bevolking dat van de naar schatting 5 miljoen delicten waarvan burgers jaarlijks het slachtoffer worden ongeveer 40 procent vernieling van eigendommen betreft, ongeveer 35 procent vermogensmisdrijven zonder geweld (diefstal, woninginbraak, zakkenrollerij) en ongeveer 20 procent geweldsmisdrijven (mishandeling, bedreiging, diefstal met geweld). Politie-statistieken, gebaseerd op werkelijke aangiften, laten lagere aantallen en enigszins andere verhoudingen zien. Voor die verschillen bestaan verschillende verklaringen. De lagere aantallen kunnen verklaard worden uit het feit dat niet alle misdrijven worden aangegeven, de verschillende verhoudingen doordat de aangiftebereidheid verschilt naar de aard van het delict (van fietsdiefstal wordt bijvoorbeeld minder aangifte gedaan dan van woninginbraak), door verschillen in definitie tussen burger en politie of door selectieve non-respons bij slachtoffers.

Voor sommige delicten, zoals woninginbraken en roofovervallen, bestaat al een langere onderzoekstraditie. De laatste jaren wordt, deels onder invloed van de maatschappelijke bezorgdheid daarover, vaker onderzoek gedaan naar geweldsmisdrijven (Terlouw et al., 2000; Beke et al. 2001, 2002; Stol, 2003; Wittebrood, 2000; Egelkamp, 2002). Opmerkelijk was tot voor kort weinig bekend over moord en doodslag in Nederland. Pas onlangs verscheen een systematisch overzicht van de periode 1992-2001 (Leistra en Nieuwbeerta, 2003; Nieuwbeerta en Leistra, 2003). Ongeveer 40 procent van de moorden vindt plaats in de vier grote steden.

Waar

Criminaliteit is niet voorbehouden aan steden, maar het is wel in belangrijke mate een stedelijk fenomeen. De kans om slachtoffer te worden van een misdrijf is groter voor inwoners van stedelijke gebieden, en ook daders wonen meer in steden dan daarbuiten. Die relatie is niet verwonderlijk als we beseffen dat veel criminaliteit een lokaal karakter heeft. Daders en slachtoffers komen meestal uit dezelfde stad, vaak uit dezelfde wijk, en zijn bepaald niet zelden bekenden van elkaar.

In het begin van de vorige eeuw in begonnen Shaw en McKay in Chicago met systematisch onderzoek naar de ruimtelijke spreiding van stedelijke criminaliteit. Hun belangrijkste bevinding,

die tot de dag van vandaag stand houdt, is dat misdrijven vooral gepleegd worden in wijken en buurten die gekenmerkt worden door relatieve armoede en door gebrek aan sociale samenhang, en dat zij vooral gepleegd worden door degenen die in dergelijke wijken woonachtig zijn. De ruimtelijke pendang van die bevinding, die destijds in Chicago impliceerde dat het niveau van stedelijke delinquentie en criminaliteit van het centrum naar de buitenwijken toe afnam, blijkt veel minder generaliseerbaar. In steden waar achterstandswijken perifeer gelegen zijn, zoals in Parijs, kampen juist die buitenwijken met veel criminaliteit. Bekende voorbeelden in Nederland zijn Amsterdam-West, de Bijlmermeer en de Indische buurt in Amsterdam. Een overzicht van de criminaliteit van Nijmegen laat duidelijk zien dat de concentraties van onveiligheid in ruim dertig jaar ondanks wisselingen in de samenstelling van de bevolking in dezelfde buurten geconcentreerd is gebleven (Van Wijngaarden en Boerman, 1997). Ook andere steden zoals Enschede of Almelo hebben in bepaalde buurten met hardnekkige veiligheidsproblemen te maken (Bruinsma, 1999).

Dat verhoudingsgewijs ook veel criminaliteit plaatsvindt in centraal gelegen gebieden in steden houdt slechts gedeeltelijk verband met kenmerken van de bevolking die daar woont. Die criminaliteit heeft veeleer te maken met de concentratie in deze gebieden van detailhandel (die vermogenscriminaliteit aantrekt, met zowel de ondernemers als de klanten als potentiële slachtoffers) en van uitgaansgelegenheden (die, mede in verband met alcohol- en drugsgebruik gebruik, relatief veel te maken hebben geweldscriminaliteit), in combinatie met het feit dat de anonimiteit in stadscentra bijna volledig is. Nationaal en internationaal worden de analysetechnieken om hot spots in de publieke ruimte in kaart te brengen steeds verfijnder (Moerland en Rovers, 2000; Goeminne, Enhus en Ponsaers, 2003). Vormen van onveiligheid die zich in de private sfeer (woonhuizen, bedrijven en instellingen) afspelen, kennen een gelijkmatiger spreiding over de stad.

Wanneer

Over het tijdstip van de dag van sociale onveiligheid is opmerkelijk weinig bekend. Vanuit politiebronnen kan in enkele gevallen het precieze tijdstip van het misdrijf worden vastgesteld (bijvoorbeeld moord, doodslag, winkeldiefstal, publiek geweld of van delicten bij heterdaad) maar in de meeste gevallen blijkt het tijdstip zeer moeilijk te achterhalen (Bruinsma, 1999). Vermoed wordt dat gevoelens van onveiligheid relatief sterk zijn als het donker of bij schemering is, tijdens de avond en de nacht, waarschijnlijk vanwege beperkt zicht en geringere aanwezigheid van publiek. Systematisch onderzoek daarnaar is er in Nederland niet, en uit de vragen in bevolkingsenquêtes (zie enkele voorbeelden hierboven) blijkt dat voetstoots wordt aangenomen dat angst voor criminaliteit vooral 's avonds optreedt. Ook over de periodiciteit van misdrijven is opmerkelijk weinig bekend. Slechts in een handvol studies naar onder meer woninginbraak (Kleemans, 1996), roofovervallen (Van Koppen en Janssen, 1999; Van Koppen, de Keijser en de Poot, 2001) en straatroof (Elffers en van Koppen, 2003) en andere misdrijven (Bruinsma, 1999) wordt aandacht besteed aan variatie tussen tijdstippen, wekdagen en seizoenen. Uit buitenlands onderzoek blijkt dat vooral vermogenscriminaliteit vaker in de winter plaatsvindt en woninginbraak in toenemende mate overdag in plaats van 's avonds of 's nachts. Dit laatste waarschijnlijk doordat woningen vanwege het toegenomen aantal tweeverdieners steeds vaker overdag verlaten zijn. De benoeming van een deel van de geweldscriminaliteit in het openbare domein als 'uitgaansgeweld' (Terlouw et al., 2000) suggereert dat het om de avonduren gaat, maar erg precies is de afbakening in dat opzicht niet. In principe bieden politiestatistieken wel de mogelijkheid tot periodisering van criminaliteitscijfers, maar de vigerende bevolkingsenquêtes naar slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens helemaal (nog) niet.

Wie

Dankzij de opkomst van de bevolkingsenquêtes weten we tegenwoordig, in tegenstelling tot enkele decennia geleden, meer over onveiligheidsgevoelens en over slachtofferschap van criminaliteit dan over degenen die misdrijven plegen. Bij onveiligheidsgevoelens en slachtofferschap is sprake van de ‘paradox’ dat degenen met de sterkste angst voor criminaliteit (vrouwen, ouderen) degenen zijn die gemiddeld genomen de geringste kans lopen om slachtoffer van criminaliteit te worden. Dat hangt vermoedelijk samen met de grotere kwetsbaarheid die deze groepen wordt toegedicht en waarschijnlijk ook met het feit dat meer angst leidt tot meer vermijdingsgedrag, hetgeen vervolgens de objectieve kans op slachtofferschap beperkt. Vrouwen hebben bijvoorbeeld meer reden om bang te zijn voor slachtofferschap van seksuele geweldsdelicten dan mannen, maar passen hun gedrag vaak ook zodanig aan dat het risico verkleind wordt.

Feitelijke slachtoffers van criminaliteit zijn relatief vaak woonachtig in steden, mannen, personen uit een-ouder gezinnen, alleenstaanden, hoger opgeleiden en jongeren (deze laatste vooral van geweldsdelicten). Uit onderzoek naar (herhaald) slachtofferschap (Wittebrood en Nieuwbeerta, 2000) blijkt dat de kans op slachtofferschap varieert over de levensloop, waarbij levensgebeurtenissen als het vinden van een werkkring, huwelijk en ouderschap en verhuizing naar een landelijke woonplaats, de kans op slachtofferschap verkleinen.

Onderzoek naar daders van criminaliteit heeft een langere traditie dan die naar slachtoffers. Van oudsher is bekend dat veel misdrijven door jeugdige mannen gepleegd worden. Op grond van de politiestatistiek, die gebaseerd zijn op aangehouden verdachten van misdrijven, blijkt dat ook in Nederland te gelden. Voor de meerderheid van de verdachten blijkt het eerste politiecontact ook het laatste te zijn. Enkel ontwikkelen zich echter in de loop der tijd tot stelselmatige daders, en deze groep ‘veelplegers’ is verantwoordelijk voor een aanzienlijk aandeel in de totale criminaliteit (Grapendaal en van Tilburg, 2002). Velen daarvan zijn verslaafd aan hard drugs of leiden een leven op straat zonder vaste verblijfsplaats (Grapendaal en Van Tilburg, 2002; Kaal en Korf, 2003). Uit een recente studie in de politieregio Haaglanden (Versteegh, Janssen en Bernasco, 2003) blijkt dat de kans om tot een ‘veelpleger’ uit te groeien relatief hoog is voor mannen, voor personen die op jonge leeftijd voor het eerst als verdachte worden aangehouden, voor mannen en jongens die in Marokko of in de Nederlandse Antillen geboren zijn. Er bestaat nu een vrij groot aanbod van studies naar Marokkaanse en Antilliaanse daders (zie van San, 1998; Van San en Leerkes, 2001; Angenent, 1997; Junger, Wittebrood en Timman, 2001; Van Gemert en Fleischer, 2002).

In de criminologie heeft het internationale onderzoek naar de meest ernstige categorieën daders, waaronder veelplegers, de laatste jaren een stroomversnelling doorgemaakt. Veel van dit onderzoek is gericht op de individuele ontwikkeling van daders gedurende hun leven. Daarbij wordt aan de ene kant gezocht naar de factoren die ervoor zorgen dat crimineel gedrag hardnekkig is (stabiliteit), aan de andere kant wordt erkend dat er ook factoren en omstandigheden zijn die ervoor zorgen dat daders hun gedragspatroon kunnen wijzigen en kunnen stoppen met het plegen van delicten. Mede door recente inbreng van ontwikkelingspsychologen in het vakgebied bestaat er nu veel aandacht voor individuele risicofactoren van voornamelijk de ‘vroeg starters’ in de criminaliteit, de categorie waarvan bekend is dat die veelal het langste doorgaat. Tegelijkertijd wordt ook de sociale omgeving onderzocht, waarbij theorieën over informele sociale controle en wendingen in de levensloop een belangrijke rol spelen. In Nederland verscheen onlangs een themanummer van het Tijdschrift

voor Criminologie (jrg. 45, nr. 2, 2003) over veelplegers. Dit nummer verschaft de lezer een goed beeld van de huidige stand van de wetenschap met betrekking tot het onderzoek naar de identificatie- en effectiviteitsvragen rond de veelplegersproblematiek. Verschillende criminologen laten hun licht schijnen over definiëring en omvang van de groep veelplegers, over de aard en achtergronden van deze daders en over mogelijkheden en problemen bij de aanpak. Welke daders echter op dit moment onder het begrip ‘veelpleger’ (of ‘stelselmatige daders’ of ‘draaideurcriminelen’) vallen is niet altijd duidelijk en verschilt per publicatie.

Met betrekking tot ruimtelijke spreiding van daders en slachtoffers in steden blijkt dat zowel slachtoffers als daders relatief vaak afkomstig zijn uit wijken en buurten met een lage sociaal-economische status, met een verouderd maar goedkoop woningaanbod, veel etnische verscheidenheid en een grote bevolkingsmobiliteit die gevoed wordt door het verschijnsel dat de huishoudens die het zich kunnen veroorloven zo snel mogelijk naar elders verhuizen. Vaak maar lang niet altijd, zijn dat oude stadswijken rond het centrum.

Uit politiecijfers en voornamelijk zelfrapportage studies is bekend dat veel *jeugdigen* betrokken zijn bij een of andere vorm van wetsovertreding. Jeugdcriminaliteit komt absoluut, maar ook relatief, het meest voor in grote en middelgrote steden. Meer dan de helft van alle aangehouden minderjarige verdachten (ongeveer 47.000 in 2001) komt uit sterk of zeer sterk stedelijke gebieden (bron: CBS). Uit zelfrapportage blijkt dat jongeren uit de grote stad gemiddeld iets vaker delicten plegen dan uit andere plaatsen, vooral waar het gaat om geweldsdelicten (Beke, et al., 1998).

De afgelopen jaren is in verschillende politieregio's en gemeentes opdrachtonderzoek uitgevoerd naar de jeugdcriminaliteit. Zo zijn bijvoorbeeld over Amsterdam, Deventer, Groningen, de politieregio's Haaglanden, Zaanstreek, Zeeland, Limburg-Zuid en Twente rapporten verschenen waarin specifiek wordt ingaan op jeugdcriminaliteit (zie Bieleman, 1999; De Bie, 1999; Bruinsma, 1999; Duchateau et al., 2003; Ferwerda et. al., 1999, 2002; Hulshof, 1998; Janssens et al., 1999). Ook in andere plaatsen en regio's wordt dergelijk onderzoek verricht (bureau Beke). De bestaande rapporten geven een uitgebreide beschrijving van aard en omvang van de jeugdcriminaliteit, verschillende typen daders en geven algemene informatie over achtergronden van daders. De achtergronden en kenmerken van daders komen overeen met wat bekend is uit landelijk en internationaal onderzoek naar jeugdcriminaliteit, maar de aard van de jeugdcriminaliteit loopt uiteen in verschillende plaatsen en steden. Ernstige delictplegers wonen sterk geconcentreerd in bepaalde wijken. Zo leveren twee wijken in Den Haag het leeuwendeel van de jeugdige ‘veelplegers’ in die stad (Duchateau et al., 2003). Ook is er een ongelijke spreiding in pleegplaats, waarbij uitgaansgelegenheden en centra belangrijke locaties zijn voor geweldsdelicten. Weinig is echter bekend over de stedelijke achtergronden van concentratie en spreiding van jeugdcriminaliteit en jonge daders. Verondersteld kan worden dat de demografische opbouw van de stedelijke bevolking van groot belang is voor het ontstaan van overlast en criminaliteitsproblemen door jeugdigen (zie Ferwerda, 1998), maar onderzocht is dit nog niet. Verder ontbreekt vergelijking tussen verschillende steden en plaatsen. Door de aard van het onderzoek is vooral verbrokkelde informatie over Nederlandse steden beschikbaar en het zou al nuttig zijn om bestaande gegevens samen te voegen en op een hoger niveau te analyseren.

4 Oorzaken van sociale onveiligheid

In het voorafgaande paragraaf is besproken wat feitelijk bekend is over de aard en de omvang van de verschijnselen die tot het begrip sociale onveiligheid gerekend worden en op welke gegevensbronnen die kennis is gestoeld. Nu wordt de vraag gesteld wat wel en wat niet bekend is over de *oorzaken* van sociale onveiligheid in steden. Daarbij wordt opnieuw onderscheid gemaakt tussen subjectieve onveiligheid (onveiligheidsgevoelens en angst voor slachtofferschap van misdrijven) en objectieve onveiligheid (daadwerkelijk slachtofferschap van misdrijven).

Onveiligheid kan ontstaan door een veelheid van oorzaken. Iemand kan op straat worden beroofd van zijn pinpas door een verslaafde die in geldnood verkeert. Binnen bedrijven kan door een gebrekkige controle door een gemakzuchtige boekhouding fraude van het eigen personeel erg eenvoudig worden gemaakt. Een vrouw kan haar man in een opwelling doden omdat zij hem betrapte op seksueel misbruik van haar dochter. De georganiseerde misdaad maakt misbruik van het verlangen van mensen uit arme gebieden in de wereld door hen tegen woekerprijzen te smokkelen naar de grote steden in de rijke landen. Het is een onmogelijke opgave zelfs maar bij benadering DE oorzaken van onveiligheid in alle vormen en gedaanten binnen een 'state of the art' te presenteren. De lezer dient zich dat wel goed te realiseren.

Oorzaken van onveiligheid kunnen betrekking hebben op diverse aggregatieniveaus. Er bestaan verklaringen waarom tussen steden verschillen bestaan in slachtofferschap, misdaad of overlast. Oorzaken kunnen bijvoorbeeld de mate van verstedelijking zijn, het verschil tussen arm en rijk, de fysieke opbouw van de stad of de bevolkingssamenstelling. Verklaringen kunnen ook gericht zijn op de vraag waarom de onveiligheid in het publieke domein zich concentreert in bepaalde buurten in een stad (hot spots) terwijl in andere delen van de stad er nauwelijks sprake is van onveiligheid op straat. Voorts kunnen verklaringen zijn gericht op de vraag waarom bepaalde mensen vaker en/of ernstiger onveiligheid veroorzaken dan anderen of waarom bepaalde personen een grotere kans hebben daarvan slachtoffer te worden. Verklaringen worden om deze reden onderscheiden in macro-, meso- en microverklaringen die onderling met elkaar zijn verbonden. In deze studie laten wij de microverklaringen verder buiten beschouwing (waarom pleegt iemand een misdrijf?) en beperken wij ons tot oorzaken van *variaties in* onveiligheid door de tijd heen (temporele spreiding), *variaties* tussen geografische gebieden (geografische spreiding) en voor *variaties* tussen sociale groepen in de samenleving (sociale spreiding).

Er wordt in ons land de laatste 15 jaar relatief weinig theoretisch-empirisch onderzoek verricht naar de oorzaken van onveiligheid (Bruinsma, Van de Bunt en Haen-Marshall, 2001). De meeste theoretische kennis is afkomstig van de USA of UK, waarbij vooral modellen worden gebruikt die typisch zijn voor die landen, en om diverse redenen niet zo maar op onze steden van toepassing zijn (idem, 2001). Zo blijkt de stadsopbouw (sociale woningbouw) en de daarmee samenhangende demografische samenstelling van steden in de USA sterk te verschillen van die in Nederland. Van gettovorming is in ons land veel minder sprake, terwijl gettovorming in de USA beschouwd wordt als een van de belangrijkste criminogene factoren.

Toch bestaan er ook overeenkomsten over de diverse oorzaken die van invloed zijn op variaties in onveiligheid. Spanningen die er binnen steden bestaan tussen sociale groepen zijn belangrijk, de gelaagdheid van de stad in sociaal en economisch opzicht, de verschillen in cohesie in de bevolking, het aanwezig zijn van in vele opzichten van elkaar afwijkende maatschappelijke waarden en normen, de veranderingen in gezinssamenstelling, de sterke individualisering, de segregatie tussen ouderen en jongeren, de veranderende geografische mobiliteit en de aanwezigheid van een gemakindustrie en van prostitutie, zijn enkele belangrijke oorzaken van variaties in onveiligheid (zie ook: Boutellier, 2002). De opkomst van het

drugsgebruik en de daarmee samenhangende drugshandel op straat in de jaren 60, het bovenmatige alcoholgebruik (soms in combinatie met drugs) zijn andere factoren, die niet onvermeld mogen blijven. Maar een van de belangrijkste oorzaken is misschien wel dat steden gewoon de meeste gelegenheid bieden voor het plegen van misdrijven. Daar zijn doelwitten voorhanden, daar zijn de gewenste goederen, daar is het geld, daar zijn illegale markten met een grote vraag, daar zijn mensen in grote aantallen aanwezig en daar zijn allerhande legale en illegale voorzieningen waarvan gebruik kan worden gemaakt. Deze oorzaken zijn voor alle gebieden in Nederland van belang, maar in een grote stad stapelen zij zich op in een relatief klein gebied en zijn zij intensiever werkzaam. Over al deze (theoretische) kennis is in de loop der jaren wel overeenstemming ontstaan maar een empirische fundering hiervoor, anders dan fragmentarisch, ontbreekt in het Nederlandse onderzoek (zie ook Bruinsma, Van de Bunt en Haen Marshall, 2001; Bruinsma, 2004).

Om deze reden zullen wij voor enkele belangrijke, typisch stedelijke, verschijnselen de oorzaken van onveiligheid te bespreken. Eerst zal worden ingegaan op de multiculturele samenstelling van de bevolking en onveiligheid, daarna komt de jeugd als bron van onveiligheid aan de orde. Vervolgens bespreken we de rol van georganiseerde misdaad, en daaraan gekoppeld de illegale markten die zij bedient, als oorzaak van sociale onveiligheid in de stad. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een beschouwing over de oorzaken van onveiligheidsgevoelens.

4.1 De multiculturele stad

Migratie en criminaliteit worden in Nederland steeds openlijker met elkaar in verband gebracht. De discussie spitst zich vooral toe op de buurten in alle grote steden – vooral Amsterdam en Rotterdam – waar veel legale en illegale migranten wonen. Momenteel wordt vooral het verband gelegd tussen een gebrekkige integratie en betrokkenheid bij criminaliteit. De criminaliteitscijfers onder bepaalde migrantengroepen zijn hoog en vooral jeugdige (12-17) en jongvolwassen (18-24) allochtonen komen vaker dan autochtonen in aanraking met politie en justitie (zie bijvoorbeeld Ministerie van BZK, 1997, 2002). De bevolkingssamenstelling in gevangenissen ondersteunt deze bevinding. Hoewel de vertekening van politiegegevens en de selectiviteit van het strafrechtssysteem hierbij een rol spelen, is inmiddels wel duidelijk dat bepaalde migrantengroepen oververtegenwoordigd zijn bij criminele activiteiten (Junger-Tas, 1997). Het langdurig ‘wegredeneren’ van problemen rond migranten en criminaliteit heeft achteraf gezien slecht gewerkt, zowel in Nederland als elders in Europa (Tonry, 1997).

Wat betreft de theoretische literatuur wordt veel gekeken naar de Verenigde Staten waar al langer grote wetenschappelijke belangstelling bestaat voor etnische minderheidsgroepen in de binnensteden van de grote steden daar. Momenteel wordt in het Nederlandse onderzoek vrij algemeen onderschreven dat bij de meer problematische categorieën migranten veel van de traditionele verklarende factoren bij criminaliteit (geslacht, leeftijd, achterstandspositie en woonomgeving) een culminerende rol spelen. Daarbij komt dat zij geconcentreerd in de bepaalde stadswijken wonen. De grote verschillen tussen etnische groepen die in veel opzichten in een vergelijkbare, achterblijvende economische positie verkeren laten echter zien dat ook sociaal-culturele verschillen waarschijnlijk van belang zijn. Daarnaast is soms ook sprake van importcriminaliteit en van transnationale criminaliteit. Dat laatste is mogelijk omdat er traditionele banden met de bronlanden bestaan die bepaalde misdaden mogelijk maken (Fijnaut, Bovenkerk, Bruinsma, Van de Bunt, 1996; Kleemans, Van den Berg en Van de Bunt, 1998 en 2002).

Het thema migratie en criminaliteit is politiek gevoelig en de dataverzameling is problematisch. In veel bestaande grootschalige bestanden wordt etniciteit niet geregistreerd en in grootschalige

surveys zijn allochtonen ondervertegenwoordigd (bijvoorbeeld landelijke Politiemonitor en lokale monitors). Bovendien wijken zij wat betreft achtergrondkenmerken in veel opzichten af van de autochtone bevolking, wat interpretaties bemoeilijkt (Junger-Tas et al., 2003). Etnografisch veldwerk onder migranten is tijdrovend en arbeidsintensief en leidt tot waardevolle maar vaak moeilijk generaliseerbare bevindingen. Dit alles heeft geleid tot een nadruk op beschrijvend onderzoek en tot een zekere versnippering in het wetenschappelijke onderzoek. De afgelopen vijf jaar is het onderzoek naar migranten en criminaliteit meer divers en breder geworden. Aanvankelijk lag de nadruk op de vier grote migrantengroepen: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en op commune criminaliteit. Recente thema's van Nederlands onderzoek zijn de participatie van etnische groepen in de georganiseerde misdaad (zie Fijnaut, Bovenkerk, Bruinsma en Van de Bunt, 1996; Zaitch, 2001, 2002b) en de rol van migranten bij mensensmokkel (o.a. Staring, 2001), de participatie van nieuwe migrantengroepen in criminaliteit (bijv. Joegoslaven en Afrikanen, zie Kromhout en van San 2003, van San et al., 2002) en de participatie van illegalen en (ex-) asielzoekers in de criminaliteit (o.a. Engbersen et al., 1999; Engbersen et al., 2002; De Haan en Althof, 2002). Verder is voortgebouwd op de eerdere onderzoeken onder de vier grootste groepen en is meer aandacht gekomen voor de aanpak van problematische jongeren met een migrantenachtergrond. (zie bijvoorbeeld Van Gemert en Fleischer, 2002; Beke et al., 1998). In § 4.2 komt de rol van etniciteit bij jeugdige delinquenten nader aan de orde.

De bovenstaande problemen met dataverzameling hebben er ten eerste toe geleid dat systematische vergelijkingen zowel naar tijd als naar plaats als naar groep tamelijk zeldzaam zijn. Dit geldt binnen Nederland en zeker internationaal. Een tweede kanttekening is dat in veel onderzoek gewerkt wordt met officiële data die geen onderscheid toelaten tussen de verschillende generaties. Daardoor blijft vaak de tamelijk essentiële tweede generatie buiten beeld. Ten derde is lange tijd de blik vooral gericht geweest op individuen. De dynamiek binnen groepen en binnen grootstedelijke buurten is voor een belangrijk deel onderbelicht gebleven.

Tot slot dient te worden opgemerkt dat er op dit terrein tot op heden weinig interdisciplinair onderzoek wordt gedaan, waardoor verbindingen tussen de criminologie, de sociologie, de geografie, de migratiestudies, de bestuurskunde en de pedagogiek bijvoorbeeld nog onvoldoende van de grond zijn gekomen, terwijl daar veel winst zou zijn te behalen.

4.2 Jeugd

Sociale onveiligheid in de publieke ruimten van de steden wordt voor een aanzienlijk deel door jeugdigen veroorzaakt. Mede vanwege de gewenste aansluiting bij de leeftijdsgrenzen van het jeugdstrafrecht richten de studies op dit terrein zich doorgaans op de leeftijdsgroep van 12 t/m 17 jaar, maar er zijn diverse aanwijzingen in de bestanden van de politie van verdachten dat de jeugdcultuur zich tot wel het 30e levensjaar doorzet. Kennis over de rol van jeugdigen bij criminaliteit richt zich hoofdzakelijk op de rol van groepsvorming en van criminele jeugdgroepen, en op de relatie tussen etniciteit en jeugdcriminaliteit.

Criminele jeugdgroepen

Een onderscheidend kenmerk van jeugdcriminaliteit ten opzichte van de volwassenencriminaliteit is het groepskarakter: jeugdigen brengen veel vrije tijd in vriendengroepen door, en die tijd wordt samen veelal op straat, pleinen en winkelcentra doorgebracht en zij plegen vaak ook in groepsverband delicten. Hierover zijn in Nederland veel empirische studies verschenen. In opdracht van het ministerie van Justitie werd onlangs een algemene en uitgebreide studie verricht

naar problematische jeugdgroepen in enkele Nederlandse steden (Beke et al., 2000). Het algemene beeld is dat in iedere onderzochte stad meerdere groepen zichtbaar zijn (tien à twintig in een middelgrote stad). Achterstandswijken hebben relatief vaak te maken met problematische jeugdgroepen, maar deze komen ook geregeld voor in welvarender wijken. Een uit dit onderzoek voortgekomen 'checklist' wordt nu in Leeuwarden toegepast (bureau Beke). De onderzoeksafdeling van de politie Haaglanden doet al enige jaren onderzoek naar problematische jeugdgroepen (onderscheiden in hinderlijke, overlastgevendende en criminele groepen) in Den Haag (Van Oosterwijk et al., 1995; Gruter et al., 1996; Gruter, 1997; Van Wijk et al., 2000). Recent is kwalitatief onderzoek (dossiers, interviews met sleutelpersonen, observaties) verricht naar specifieke jeugdgroepen in Den Haag en Amsterdam. Drie Haagse groepen zijn onderzocht die kenmerken van Amerikaanse *Crips*-bendes hadden overgenomen (Van Gemert, 1998a). Een recent rapport (Van Gemert en Fleisher, 2002) beschrijft een groep Marokkaanse jongens die in Amsterdam-West voor ernstige problemen zorgde. Miedema (2002) beschreef onlangs verschillen en overeenkomst tussen problematische jeugdgroepen van verschillende etnische achtergrond op basis van enkele oudere etnografische onderzoeken. In een lopend promotieonderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen worden een Marokkaanse en een Surinaamse jeugdgroep in Amsterdam beschreven en met elkaar vergeleken. Enkele Nederlandse onderzoekers zijn betrokken bij het zogenoemde. *Eurogang* netwerk en maken gebruik van internationale onderzoeksinstrumenten. Een protocol voor etnografisch onderzoek werd toegepast in het onderzoek naar een problematische Marokkaanse jeugdgroep in Amsterdam (Van Gemert en Fleisher, 2002). Internationaal vergelijkbare vragenlijstitems over lidmaatschap van problematische jeugdgroepen werden gebruikt in een recent onderzoek door het NSCR onder VMBO-scholieren in Den Haag en omgeving. De resultaten werden vergeleken met gegevens uit een zelfde onderzoek uit de Verenigde Staten (Esbensen en Weerman, 2003). Hieruit bleek dat in vergelijking met de VS relatief weinig Nederlandse jeugdgroepen een eigen groepscultuur, rituelen en leiderschap hebben. In Nederland gelden echter dezelfde risicofactoren voor betrokkenheid bij problematische jeugdgroepen als in de Verenigde Staten en het criminele gedrag van groepsleden blijkt in dezelfde mate verhoogd. Op dit moment ontbreken nog algemene cijfers van de mate waarin Nederlandse jongeren betrokken zijn bij problematische jeugdgroepen. Er zijn goede beschrijvingen van enkele specifieke jeugdgroepen, maar er valt in generaliseerbare zin nog weinig te zeggen over kenmerken van problematische jeugdgroepen en de achtergronden van lidmaatschap. Onderzoek op basis van de recent ontwikkelde Eurogang-onderzoeksinstrumenten zou hierover meer duidelijkheid kunnen bieden.

Etniciteit en jeugdcriminaliteit

Het is algemeen bekend dat jongeren van bepaalde etnische groepen oververtegenwoordigd zijn in de criminaliteit. Dit geldt het sterkst voor Marokkaanse en Antilliaanse jongens en in mindere mate ook voor Surinaamse en Turkse jongens (zie bijvoorbeeld Junger et al., 2001; Driessen et al., 2002). Ook Antilliaanse meisjes zijn sterk oververtegenwoordigd in de jeugdcriminaliteit (Duchateau et al., 2003; Junger-Tas et al., 2003). Daarnaast zijn er minder omvangrijke groepen die sterk oververtegenwoordigd zijn, zoals Kaapverdiaanse jongeren in Rotterdam (Junger-Tas et al., 2003) en sommige 'nieuwe' etnische groepen jongeren (zie Kromhout en Van San, 2002). Er zijn ook groepen die ondervertegenwoordigd zijn in de criminaliteit, zoals jongeren met een Aziatische achtergrond, of Marokkaanse meisjes.

Voor de oververtegenwoordiging van sommige etnische categorieën zijn uiteenlopende verklaringen gegeven. Een lijst van Nederlands onderzoek is te vinden bij Driessen et al., 2002;

zie ook Angenent, 1997. De belangrijkste benaderingen leggen de nadruk op sociaal-economische achterstanden, culturele verschillen en afwijkende opvoedingspraktijken of een gebrek aan sociale controle en integratie. Een deel van het recente empirisch onderzoek heeft specifiek betrekking op een bepaalde stad, bijvoorbeeld Rotterdam (de Jong et al., 1997; Van Gemert, 1998b; Junger-Tas et al., 2003) en Deventer (Kemper, 1999). Het empirisch onderzoek is te rubriceren in twee categorieën. De eerste omvat kwalitatief onderzoek waarin één etnische groep onder de loep wordt genomen en waarbij een culturele invalshoek wordt gehanteerd. Van San (1998) benadrukt bijvoorbeeld het belang van respect in de Antilliaanse cultuur en vergoelijkende redeneringen door Antilliaanse jongeren en hun moeders. Van Gemert (1998b) besteedt veel aandacht aan de cultuur van wantrouwen bij Marokkaanse criminele jongens. De tweede categorie betreft kwantitatief en theoretieoetsend onderzoek, voornamelijk vanuit de sociale controlebenadering (zie Junger en Haen-Marshall, 1997; Junger et al., 2001; Junger-Tas et al., 2003). Uit deze onderzoeken komt naar voren dat elementen van integratie en sociale controle een deel van de verschillen tussen etnische categorieën kunnen verklaren. Gebrekkige opvoedingspraktijken en weinig supervisie van de ouders op hun kinderen komen telkens als belangrijke correlaties naar voren. Op dit moment loopt ook een onderzoek (Bureau Driessen) waarbij als bijzonderheid kan worden vermeld dat expliciet wordt nagegaan wat het belang van leeftijdsgenoten uit de buurt is voor crimineel gedrag van jongeren van verschillende etnische afkomst.

Het is inmiddels redelijk helder welke factoren en achtergronden mogelijk een rol spelen bij de oververtegenwoordiging van sommige etnische groepen in de (jeugd)criminaliteit, maar het is nog steeds niet duidelijk welke factoren in welke mate van belang zijn. Daarvoor zou grootschalig onderzoek nodig zijn waarbij meerdere benaderingen worden gecombineerd en getoetst. Verder is nog veel onduidelijk over het belang van etniciteit voor de ontwikkeling van criminele carrières en de doorgroei naar ernstiger vormen van criminaliteit. Een explorerend onderzoek is eerder verricht (Beke et al., 1998), maar er is in Nederland nog geen longitudinaal onderzoek verricht waarbij wordt nagegaan hoe etniciteit inwerkt op de ontwikkeling van crimineel gedrag tijdens de levensloop. In de bestaande longitudinale bestanden zijn allochtone jongeren vaak sterk ondervetegenwoordigd (Bijleveld en Bol, 2001). Verder is ook nog veel onduidelijk over de betekenis van etniciteit voor de aard van crimineel gedrag bij jeugdigen en voor het functioneren van problematische jeugdgroepen.

4.3 Illegale markten en georganiseerde criminaliteit

In de criminologie wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen zichtbare en minder zichtbare vormen van criminaliteit. Georganiseerde criminaliteit of organisatiecriminaliteit wordt veelal tot de laatste categorie gerekend. De aanwezigheid van georganiseerde criminaliteit in een stad heeft een negatieve invloed op de sociale veiligheid (Lyman en Potter, 1999; Fijnaut, e.a., 1996; Kleemans, Van den Berg en van de Bunt, 1998; 2002). Een belangrijke conclusie van empirisch onderzoek is weliswaar dat het bij georganiseerde criminaliteit in Nederland hoofdzakelijk draait om de transnationale smokkel van illegale goederen en personen, maar dat deze smokkel een lokale basis kent. Transnationale smokkel betreft de invoer, doorvoer en uitvoer van hoofdzakelijk verdovende middelen, maar ook van vuurwapens, afvalstoffen, illegale vreemdelingen en slachtoffers van vrouwenhandel. Onderzoek maakt dus duidelijk dat transnationale criminele processen een lokale inbedding hebben en daardoor ook lokale consequenties. Criminele groepen maken gebruik van diverse logistieke voorzieningen voor vervoer, opslag, communicatie, financiering en arbeid. Zij gebruiken daarvoor de bestaande

legale infrastructuur. Economische en demografische kenmerken maken steden in Nederland in dit verband aantrekkelijk voor transnationale vormen van georganiseerde criminaliteit. In een recent onderzoek naar de rol van Amsterdam bij internationale georganiseerde criminaliteit werd vastgesteld dat de stad fungeert als internationale criminele ‘marktplaats’ of ‘beurs’: vraag en aanbod zijn aanwezig en kunnen elkaar gemakkelijk treffen, er is een divers aanbod aan illegale goederen en diensten en er is een goede infrastructuur voor de distributie hiervan en het wisselen en verplaatsen van geld (Huisman et al., 2003). Deze elementen zijn niet alleen aanwezig in Amsterdam, maar ook in andere Nederlandse steden (zie ook Blickman et al., 2003; Zaitch, 2001 en 2002a).

Criminele groepen maken ten behoeve van hun activiteiten gebruik van hun lokale zakelijke, sociale en bestuurlijke omgeving. Zij wonen er, hebben er bezit, illegale en legale bedrijvigheid en vinden er afzetmarkten, arbeidskrachten en informele contacten (VNG, 2002). Hoewel ook in het criminele milieu sprake is van een toenemende integratie, zijn criminele groepen nog steeds grotendeels langs etnische lijnen georganiseerd (Kleemans et al., 2002). Dit betekent onder meer dat in bepaalde etnische gemeenschappen een deel van de jongeren en het lokale bedrijfsleven betrokken worden bij georganiseerde criminaliteit.

Bovendien wordt steeds duidelijker dat het crimineel verkregen vermogen steeds meer in steden wordt geïnvesteerd. Illegale goederen verlaten wellicht het land, maar het met misdaad verdiende geld blijft in de steden. Naast herinvestering in criminele bedrijfsprocessen en de aanschaf van luxegoederen, wordt crimineel geld vooral geïnvesteerd in onroerend goed en branches als horeca en transport (Meloan et al., 2003). Investering van crimineel geld in bepaalde buurten en branches heeft ernstige gevolgen voor de economische en sociale verhoudingen in buurten in een stad (Fijnaut en Bovenkerk, 1996; Bruinsma en Van de Bunt, 1996). Daarbij wordt gewezen op het op grotere schaal exploiteren van de hennepcultuur in veel woningen in bepaalde buurten onder regie van misdadigegroepen (Bovenkerk en Hogewind, 2003), en op de verleidelijke voorbeeldfunctie die geslaagde misdadigers vervullen voor jongere, minder geprivilegieerde jongens en meisjes in zulke buurten (*ibid* en Bruinsma, 1999). Over dit laatste onderwerp loopt een promotieonderzoek aan de Universiteit Leiden (Pennings).

Een (klein) deel van de in ons land geproduceerde of ingevoerde verdovende middelen vindt in steden zijn weg naar de eindgebruiker. Vormen van straatcriminaliteit die samenhangen met druggebruik of –handel, staan dus niet los van de groothandel. Straathandel en druggebruik vormen als het ware de haarvaten van de drugshandel. Het zelfde geldt voor vrouwenhandel. Slachtoffers worden gedwongen tot tippelprostitutie op bepaalde locaties in de stad. Het is vooral de openlijke confrontatie met de uitwassen van prostitutie en druggebruik op straat die onveiligheidsgevoelens genereert (zie ook § 4.4).

Daarnaast kan worden gewezen op de betekenis van geweld dat georganiseerde criminaliteit in een stad genereert. Hoewel lang niet alle criminele transacties gepaard gaan met geweld, speelt (de dreiging van) geweld wel een belangrijke rol bij georganiseerde criminaliteit. Dreiging of toepassing van geweld kan dienen als een vorm van incasso, een vorm van conflictoplossing of als middel tot het afdwingen loyaliteit. Recent onderzoek van Van de Port (2001) laat zien dat geweld in het criminele milieu niet altijd een zakelijk karakter heeft, maar dat allerlei emoties en angstgevoelens een sterke rol spelen. Bovendien speelt het geweld ook een rol tijdens drugstransacties op straat en in en rond dealerpanden.

Al deze kennis is niet tot stand gekomen op grond van één onderzoeksprogramma. De onderzoeksgroep Fijnaut voor de Parlementaire Enquêtecommissie heeft als stimulans gediend voor veel recent onderzoek op dit terrein. Het WODC, de afdelingen criminologie van de VU en

de EUR, de universiteit Tilburg en het Willem Pompe Instituut van de UU verrichten de laatste jaren veel empirisch, voornamelijk beschrijvend, onderzoek naar diverse vormen van georganiseerde misdaad. De invloed van de georganiseerde misdaad op de sociale veiligheid komt daarbij terloops aan de orde, nog niet systematisch. Wel veel aandacht krijgen de illegale markten als criminogene factor van sociale onveiligheid. Over de drugshandel en op het vlak van de “kleine” drugsoverlast door verslaafden is er in Nederland wel een aantal surveys verricht in grote steden (zie hiervoor).

Over prostitutie kunnen gelijksoortige conclusies worden getrokken. Evenals bij drugs moet prostitutie gezien worden als een markt, waarbij het aanbod georganiseerd moet worden door de betrokkenen. Ten tijde van het gedoogbeleid, voor het afschaffen van het algemene bordeelverbod in oktober 2000, werd het aanbod van veelal buitenlandse prostituees voor een deel geregeld door de exploitanten zelf. Nadat met het opheffen van het bordeelverbod, vrouwen van buiten de EU, evenals vrouwen uit associatielanden, zich niet in Nederland als prostituee mochten vestigen, lijkt het aanbod van buitenlandse vrouwen sterker in handen te zijn gekomen van georganiseerde bendes van vrouwenhandelaren uit veelal Oost-Europese landen (Kernteam Noord- en Oost Nederland, 2001). Verschillende studies laten een toename in het aantal gevallen van zowel grensoverschrijdende als binnenlandse mensenhandel zien in de periode 2000–2003. (Nationaal Rapporteur Mensenhandel, 2002) Of dit een daadwerkelijke toename is of een gevolg van verscherpt toezicht is niet op voorhand duidelijk. Prostitutie, vooral raam- en straatprostitutie, brengt veel overlast voor omwonenden met zich mee in de vorm van druk autoverkeer, vernielingen, diefstal, straatroof en kleine drugshandel, wildplassen en lawaai. In vrijwel elke stad met een prostitutiegebied hebben bewoners zich verenigd om afspraken te maken met de gemeente en de seksexploitanten. Echter systematische kennis over de relatie (zichtbare) prostitutie en onveiligheid, of van het effect van legalisering en toezicht hierop, ontbreekt voorsnog. Een soortgelijke conclusie kan worden getrokken over kennis met betrekking de onveiligheid die ontstaat als gevolg van (legaal en) illegaal gokken dat wordt aangeboden door de georganiseerde misdaad.

4.4 Onveiligheidsgevoelens

Aan de beleving van onveiligheid worden drie aspecten onderscheiden: cognitie (opinies, percepties), affect (onveiligheidsgevoelens, bezorgdheid) en conatie (vermijdingsgedrag). Deze verschillende aspecten hangen vaak met elkaar samen, maar soms ook niet (de inschatting van de kans om slachtoffer van een seksueel misdrijf te worden kan laag zijn, maar de angst ervoor groot).

De mate waarin de bevolking zich onveilig voelt lijkt gedurende de afgelopen 30 jaar redelijk constant te zijn, zowel in Nederland als in veel andere landen. Mensen zijn zich wel steeds beter gaan beveiligen en nemen meer voorzorgsmaatregelen, ook ten aanzien van hun kinderen. Onveiligheidsgevoelens zijn systematisch het sterkst in stedelijke omgevingen. De mate waarin iemand zich onveilig voelt wordt beïnvloed door kenmerken van de persoon, door de situatie en door factoren die de samenleving als geheel betreffen. Afhankelijk van individuele kenmerken, ervaring en motivatie zullen dezelfde stimuli niet door iedereen worden opgemerkt, niet voor iedereen even *saillant* zijn en niet door iedereen als bedreigend worden geïnterpreteerd. Door de nadruk op grootschalige surveys en kwantitatieve data, is weinig bekend over deze specifieke processen van onveiligheid *perceptie*. Hier zou aansluiting gevonden kunnen worden bij de cognitieve sociale psychologie en de omgevingspsychologie.

Verschillen in onveiligheidsbeleving vallen deels ook samen met verschillen in *demografische kenmerken*. Meest saillant kenmerk is het geslacht; mannen rapporteren minder

onveiligheidsbeleving. Daarnaast is het algemene beeld dat er een curvilineair verband bestaat tussen leeftijd en veiligheidsbeleving: zowel jongeren als ouderen voelen zich relatief onveilig. Binnen deze demografische categorieën zijn er echter nog veel verschillen. Er is nauwelijks iets bekend over de longitudinale ontwikkeling van onveiligheidsbeleving.

De relatie tussen *feitelijk slachtofferschap* en de angst voor slachtofferschap is uitvoerig bestudeerd, maar niet eenduidig. De demografische groepen die zich het meest veilig zeggen te voelen, lijken het meest feitelijk slachtoffer te worden van bijvoorbeeld geweldsdelicten. Onderzoek naar andere vormen van geweld en blootstelling aan risico's door de leefwijze, en risicovermijding- en verkleining nuanceert dit verband echter. Op geaggregeerd niveau is er wel een verband tussen de zogenoemde objectieve onveiligheid en de beleving daarvan: in onveilige buurten voelen mensen zich onveiliger, ook internationale vergelijkingen laten een samenhang zien tussen criminaliteitsniveau en de onveiligheidsbeleving.

Ook *persoonlijkheidskenmerken* lijken van belang. Op persoonsniveau is vooral de ervaren kwetsbaarheid, het gevoel van controle en weerbaarheid, van belang voor de veiligheidsbeleving. Hoewel in de persoonlijkheidspsychologie veel aandacht is voor deze redelijke stabiele trekken, is er in het kader van onveiligheidsbeleving nauwelijks systematisch onderzoek naar gedaan. Naast individuele bronnen van variatie in de beleving van onveiligheid zijn *situationele factoren*, mede omdat zij in veel opzichten meer manipuleerbaar zijn, ook uiterst relevant. Bij situationele bronnen van variatie doelen we op het gegeven dat voor dezelfde persoon sommige omstandigheden bedreigender zijn dan andere. Onveiligheidsbeleving en de geïmpliceerde perceptie van een dreiging zijn duidelijk afhankelijk van de interactie tussen persoonsfactoren en fysieke en sociale situationele factoren. Niet helemaal duidelijk is of fysieke omgevingskenmerken, zoals vernield of beklad straatmeubilair, rommel en afval op straat en andere tekenen van fysieke verloedering, een eigen directe bijdrage leveren aan de veiligheidsbeleving. Wel blijkt 'sociale verloedering', de aanwezigheid van als bedreigend ervaren mensen en gedragingen en overlast tot gevoelens van onveiligheid te leiden, vooral op wanneer sociale steun en (in)formeel toezicht ontbreken. In dit verband is opvallend het verschil tussen de onveiligheidsbeleving overdag enerzijds 's avonds en 's nachts anderzijds: onveiligheidsgevoelens zijn 's avonds en 's nachts, wanneer toezicht en sociale steun van omstanders gering zijn, veel sterker. Bij situationele factoren zijn het dus niet zozeer fysieke signalen van verval, maar vooral sociale signalen van (norm)verval, die gevoelens van onveiligheid opwekken.

Ook *ontwikkelingen die de hele samenleving* betreffen spelen een belangrijke rol bij de beleving van sociale onveiligheid. Plotselinge algemene maatschappelijke onrust, bijvoorbeeld door de aanslagen op de Verenigde Staten in september 2001 en de moord op Fortuyn, lijken de onveiligheidsbeleving te beïnvloeden. Hetzelfde geldt voor meer geleidelijk optredende maatschappelijke veranderingen en (economische) onzekerheid. In hoeverre dit werkelijk het geval is en in hoeverre dergelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen vooral het debat over onveiligheid beïnvloeden, is vooralsnog onduidelijk. Opmerkelijk genoeg voelde de Nederlandse bevolking zich kort na de aanslagen in september 2001 in de eigen buurt veiliger dan daarvoor het geval was (Elffers et. al., 2002).

De rol van de media is vooralsnog onduidelijk. Hoewel op kleinschaliger niveau wel verbanden zijn gevonden tussen de mate waarin gebruik wordt gemaakt van bepaalde media en de beleving van onveiligheid, is op landelijk geaggregeerd niveau de invloed van de enorme toename in informatiebronnen en parallel daaraan de toename van berichtgeving over criminaliteit, niet terug te vinden in de onveiligheidsgevoelens die, zoals gezegd, op langere termijn tamelijk stabiel zijn.

Onveiligheidsbeleving wordt in Nederland, vooral door beleidsonderzoekers, bestudeerd in de context van criminaliteit. Net zoals dat bij de formulering van beleid het geval is wordt onveiligheidsbeleving gekoppeld aan slachtofferschap van criminaliteit. Slechts enkele groepen onderzoekers houden zich op structurele basis bezig met onveiligheidsbeleving als zelfstandig verschijnsel.

Een belangrijke conclusie is dat vier decennia van onderzoek, door gebrekkige conceptualisering en operationalisering, door een eenzijdige nadruk op grootschalig kwantitatief (survey)onderzoek en door gebrek aan interdisciplinariteit, betrekkelijk weinig inzicht heeft opgeleverd in de processen die ten grondslag liggen aan onveiligheidsbeleving.

Een andere belangrijke conclusie is dat historische ontwikkelingen ertoe geleid hebben dat onveiligheidsbeleving enerzijds en criminaliteit anderzijds in beleid en onderzoek vaak onder dezelfde noemer van sociale onveiligheid geschaard worden, maar dat het afzonderlijke verschijnselen zijn een eigen dynamiek, die slechts ten dele onderling samenhangen.

5 Preventie en bestrijding van onveiligheid

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de preventie en de bestrijding van sociale onveiligheid in steden. Daarbij gaat het om de vraag welke fysieke (technische, architectonische), sociale, bestuurlijke, en economische maatregelen, preventief of repressief, worden getroffen om criminaliteit en overlast tegen te gaan, en om de vraag wat bekend is over de effectiviteit van de verschillende vormen van aanpak, en wat nog niet.

5.1 Huisvesting en stedelijke voorzieningen

Het is een vrij universeel gegeven dat criminaliteit, onveiligheid en andere sociale problemen het sterkst tot uiting komen in de armste wijken en buurten. Hoewel de sociaal-economische en etnische segregatie in Nederland veel minder sterk is dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten, zijn er ook in veel Nederlandse steden wijken en buurten die worden gekenmerkt door een sterke concentratie van armoede en daarmee gerelateerde sociale problemen.

De lokale overheid kan onder meer via haar beleid van stedelijke ontwikkeling en haar huisvestingsbeleid invloed uitoefenen op de infrastructuur in en de bevolkingssamenstelling van wijken en buurten. Op verschillende manieren tracht de overheid sinds enkele decennia door stedelijke herstructurering tot verbetering in achterstandswijken te komen. Naast het stimuleren van eigen woningbezit (waarvan verwacht wordt dat het tot een sterkere binding van bewoners met de woonbuurt leidt) geschiedt dat vooral door de menging van soorten woningbezit en inkomenstypen: in de armere oude wijken met een homogeen en verouderd woningarsenaal worden via renovatie of nieuwbouw duurere woningen gerealiseerd waardoor de buurt aantrekkelijker wordt voor meer draagkrachtige bevolkingsgroepen.

Systematisch onderzoek naar de vraag of dergelijk beleid tot een vermindering of meer gelijkmatige spreiding van misdaad leidt is er in Nederland niet. Wel blijkt uit onderzoek naar de sociale effecten van stedelijke dat gedwongen verhuizing tot het verstoren van bestaande sociale netwerken leidt en ook tot segregatie tussen nieuwe en oude bewoners kan leiden (Kleinhans et al. 2000; Kleinhans en Kruythoff, 2002; Beckhoven en van Kempen, 2002). Zeker als de vernieuwing op kleine schaal plaatsvindt kunnen kleinere, lokale 'welvaarsenclaves' ontstaan met grote inkomensverschillen tussen oude bewoners en nieuwkomers in de nieuwe duurere woningen. Voorts levert een recent dissertatieonderzoek onder 2500 buurten in Nederland een

indicatie op dat een verbeterde buurt na 4 jaar er niet veiliger is geworden (Van Wilsem, 2003). Gunther Moor, Van Lin en Neefjes (2003) maken echter duidelijk dat meer welzijn en een grote betrokkenheid van de bewoners in een buurt goede effecten heeft op de veiligheid (zie ook § 5.3). Er blijkt dus meer nodig te zijn. In overeenstemming met wat uit de internationale literatuur bekend is over de relatie tussen verhuismobiliteit en slachtofferschap van criminaliteit zijn er tevens aanwijzingen dat het risico van slachtofferschap op korte termijn verhoogd is in wijken die aan snelle verandering onderhevig zijn, zelfs als die verandering in principe in gunstige zin is (SCP, 2003, p. 231).

Over de betekenis en het effect van allerlei stedelijke voorzieningen op de veiligheid van de bewoners en bezoekers is, voor zover ons bekend, nauwelijks wetenschappelijk onderzoek verricht. De rol van scholen (wordt thans onderzocht), sportverenigingen, kerkelijke organisaties (in het bijzonder de rol van moskeeen), sociale voorzieningen, sociaal en cultureel werk om maar enkele te noemen, op de veiligheid en onveiligheid staat nauwelijks op de onderzoeksagenda. Er mag echter wel een effect worden verwacht van zulke voorzieningen omdat zij de integratie in steden wel versterken en integratie heeft een preventieve werking op het ontstaan van onveiligheid (zie verder ook § 5.7).

5.2 *Integrale veiligheidszorg*

Van oudsher werkt de Nederlandse politie intensief samen met allerlei instanties en organisaties zoals brandweer, GG&GD, gemeenten (verkeer, milieu). In de jaren 80 zijn daar langzamerhand steeds meer partners bijgekomen en is thans integrale veiligheid het dominante perspectief in Nederland. Gezamenlijkheid in veiligheidszorg staat voorop waarbij door politie, justitie en gemeente een centrale rol wordt vervuld. Deze rol komt onder andere tot uitdrukking in de evaluatie van de Politiewet uit 1993 (Rosenthal, e.a., 1998). Integrale veiligheidsrapportages worden jaarlijks vervaardigd en op basis daarvan worden afspraken gemaakt met de partners. Wetenschappelijk onderzoek dat vaak door commerciële onderzoeksbureaus wordt uitgevoerd, beperkt zich veelal tot diagnostisch en organisatieonderzoek of tot onderzoek van het functioneren van overleggen. Het meeste onderzoek dateert echter uit de vorige eeuw. Over de daadwerkelijke effecten van integrale veiligheidszorg op de aard en omvang van sociale veiligheid van burgers is echter wetenschappelijk, op enkele specifieke onderwerpen na, nauwelijks iets bekend.

Als het gaat om het veiligheidsbeleid in grote steden is het vooral van belang om expliciet te kiezen welke problemen strafrechtelijk moeten worden aangepakt, welke problemen preventief moeten worden bestreden en voor welke problemen bemiddeling of hulpverlening de juiste oplossing biedt (zie hierover Janssen en Patty-Hüttmann, 2003; de Poot et al., 2004; de Zwarte, 2003). Een integraal beleid, waarin preventie, repressie en hulpverlening op elkaar worden afgestemd en elkaar aanvullen, lijkt de beste weg om meer veiligheid te creëren. Een van de vele voorbeelden van een dergelijke aanpak is te zien in Utrecht waarin de gemeente, de politie, het openbaar ministerie, de NS, de jaarbeurs en winkelcentrum eigenaar Corio sinds 2001 samenwerken aan het verminderen van de criminaliteit en overlast in het stationsgebied (Gemeente Utrecht, 2002). Mede door dit beleid is het aantal aangiften in de gehele stad afgenomen met 20 procent. Het repressieve beleid richt zich in dit gebied vooral op de veelplegers, omdat analyses uitwijzen dat deze groep daders de meeste overlast veroorzaken. In Utrecht worden de veelplegers opgespoord met speciale methoden, zoals het in kaart brengen van criminaliteitscijfers en het analyseren van verdachte stijgingen hierin, een actieve helingcontrole en het gericht bestuderen van beelden van beveiligingscamera's. Na aanhouding worden de veelplegers binnen twee maanden bestraft. Van vooral de jeugdige veelplegers heeft men

daarnaast een persoonlijk dossier ontwikkeld, waarin een volledig overzicht wordt gegeven van het criminele verleden van de dader. Hierdoor verloopt de samenwerking in de keten van opsporing naar vervolging beter en kan de rechter de straffen gericht afstemmen op de criminele geschiedenis van de verdachten. Mogelijk ligt een deel van het succes van deze aanpak in het feit dat op dit moment zo'n 30 procent van de bekende veelplegers is gedetineerd (Vogelzang, 2003; zie hierover verder persbericht 18-09-03 Utrecht.nl). Andere steden ondernemen soortgelijke activiteiten en onduidelijk is in hoeverre er op wetenschappelijke wijze zal worden geëvalueerd (zie ook Fijnaut en Zaat, 2003).

5.3 Bewonersparticipatie

Voor het bestrijden van sociale onveiligheid wordt de actieve betrokkenheid van burgers bij de veiligheid van hun eigen leefomgeving tegenwoordig als een noodzakelijke voorwaarde beschouwd. In Nederland wordt dan ook op veel plaatsen werk gemaakt van initiatieven om burgers weer (een deel van) de verantwoordelijkheid voor de veiligheid en leefbaarheid in de eigen buurt terug te geven. Deze initiatieven vereisen wel verandering in de relatie tussen overheid en burgers. De initiatieven ter bevordering van bewonersparticipatie variëren van grootscheepse landelijke projecten zoals 'Heel de Buurt' of 'Onze Buurt aan Zet' in het kader van het Grote Steden beleid, tot kleinschaliger projecten zoals 'Wijkgericht Samenwerken'. (De Boer, 2002), 'Justitie in de Buurt', (Terpstra en Bakker, 2002), of 'Welzijn Versterkt Veiligheid' Neefjes Moor, Van Lin en , 2003) en 'Communities That Care' (NIZW, 2001). Deze projecten verschillen aanzienlijk qua doelstelling, betrokkenheid van burgers, de rol van politie of welzijnsinstellingen, en de rol van de overheid. Ten aanzien van de rol van overheid en burgers, bijvoorbeeld, is er een hemelsbreed verschil tussen enerzijds een initiatief als het Nachtpreventieproject in de Haagse Schilderswijk, waarbij bewoners te allen tijde het initiatief behouden en waarbij politie en lokaalbestuur zich vooral faciliterend opstellen, en anderzijds initiatieven als de Deventer Wijkaanpak of het project 'Schoon, Heel, Veilig' in Zeeburg, Amsterdam, die vrijwel geheel door het lokale bestuur worden aangestuurd. Drie zaken moeten worden geconstateerd met betrekking tot dit rijke aanbod van initiatieven en projecten. In de eerste plaats spelen ze zich grotendeels onafhankelijk van elkaar af. Tussen projecten bestaat nauwelijks of geen communicatie. Projectdeelnemers kennen de inhoud van andere projecten niet terwijl de projecten dikwijls gelijksoortige problemen rond leefbaarheid en openbare veiligheid betreffen.

Ten tweede, op een aantal uitzonderingen na (bijvoorbeeld 'Communities That Care' en andere de door het NIZW begeleide projecten in het kader van het Grote Steden beleid) wordt er weinig achteraf gereflecteerd op ervaringen en resultaten. Ervaringen en resultaten worden veelal ook niet met elkaar vergeleken. Hier en daar wordt systematisch evaluatieonderzoek gedaan, maar ook dit is eerder uitzondering dan regel. Diepgaande analyses over de organisatorische voorwaarden voor het betrekken van burgers bij beleidsuitvoering, of de plaats van ambtenaren en ambtelijke organisaties in dergelijke initiatieven, of de wijze waarop overheid en burgers communiceren, zijn niet of nauwelijks te vinden. Anders gezegd: de schat aan ervaringskennis die in deze initiatieven besloten ligt wordt nauwelijks of niet benut, waardoor geen cumulatie van kennis en ervaring optreedt. Het heeft er veel van weg dat met elk nieuw initiatief het wiel opnieuw wordt uitgevonden.

Ten derde is er vrijwel geen sprake van theoretische reflectie op dergelijke initiatieven. Een uitzondering op deze regel is de belangstelling voor Asset-Based Community Development (Kretzman en McKnight, 1993; Themanummer Tijdschrift voor de Sociale Sector, maart 2002) als conceptueel kader voor een geïntegreerde buurtaanpak. Onbenut maar relevant zijn

ontwikkelingen in de planningstheorie (Forester, 1999; Innes en Booher, 2003; Healy, 1993) waarin de voorwaarden worden besproken waaronder burgers en andere maatschappelijke actoren kunnen samenwerken bij het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. Tevens zijn van belang nieuwe bestuurskundige inzichten over *governance* in de netwerksamenleving (Marsh, 1998; Pierre, 2000; Hajer en Wagenaar, 2003). Tenslotte wijzen wij op de snel groeiende literatuur over deliberatieve democratie, “*community building*” en “*local knowledge*” als elementen van collectief probleem oplossen (Fung en Wright, 2003; Warren, 2001; Dryzek, 2000; Fischer, 2000). Al deze internationale theoretische ontwikkelingen gaan voor een deel aan de Nederlandse onderzoekspraktijk op dit gebied voorbij.

5.4 Situationele preventie

Situationele preventie maatregelen trachten de gelegenheden voor het plegen van een misdrijf te beperken door de baten ervan te reduceren of de kosten te vergroten. Situationele preventie maatregelen kunnen worden onderscheiden in objectmaatregelen, waarbij specifieke doelwitten zoals auto's, winkels, of woonhuizen beveiligd worden, en gebiedsmaatregelen, waarbij het beoogde effect zich uitstrekt tot een groter ruimtelijk gebied, zoals een straat of een hele wijk. Voorbeelden van objectmaatregelen zijn alarmsystemen en hang- en sluitwerk tegen woninginbraak, en SMS-bombardementen tegen diefstal van mobiele telefoons. Cameratoezicht en surveillance zijn voorbeelden van gebiedsmaatregelen.

Gebiedsmaatregelen en objectmaatregelen

Vanaf de jaren '70 tracht men criminaliteit in stadsbuurten tegen te gaan of te verminderen met behulp van architectonische *gebiedsmaatregelen*. In dit verband werden de termen *defensible space* (Newman, 1972) en *crime prevention through environmental design* (Jeffrey, 1971) geïntroduceerd. Beide stromingen zijn erop gericht barrières op te werpen tussen potentiële daders van misdrijven en het leefgebied, enerzijds door de sociale cohesie en sociale controle te bevorderen en anderzijds door de toegang tot het gebied te beperken. Bij stadsvernieuwingsprojecten wordt veelvuldig gebruik gemaakt van inzichten uit deze stromingen. Uit met name internationale evaluatiestudies naar de effecten van deze maatregelen komt naar voren dat enkel architectonische maatregelen weinig soelaas bieden (Brunt en Deben, 2001; Cozens et al. 2001; Van der Voordt en Van Wegen, 1991). Als architectonische maatregelen echter worden gecombineerd met andere preventie maatregelen, zoals het verbeteren van de straatverlichting en het aanstellen van beveiligingspersoneel (Schumacher en Leitner, 1999), of het beveiligen van toegangsdeuren en intensievere politie surveillance (Poyner en Webb, 1987), blijkt de criminaliteit in deze buurten blijvend te dalen (zie Cozens e.a, 2001 voor een overzicht). Zowel in Engeland als in Nederland wordt een integrale aanpak van architectuur met andere veiligheidsmaatregelen nagestreefd voor nieuwbouwwijken. Buurten die volgens deze principes zijn beveiligd, worden voorzien van het *Secured by Design Award* (Engeland) of het Politiekeurmerk Veilig Wonen (in Nederland). Evaluatiestudies wijzen erop dat met deze aanpak met name woninginbraken worden tegengegaan (Armitage, 1999, Armitage en Everson, 2003; Brown, 1999; López, 2001; Reijenga en Van den Dool, 1998; Reijnhoudt, 1998; Woodhouse, 2002).

Verbetering van de straatverlichting is eveneens een middel dat al decennia lang wordt ingezet om de criminaliteit in grotere gebieden tegen te gaan. Een recent onderzoek van Farrington en Welsch (2002), laat zien dat straatverlichting vooral in gebieden met veel criminaliteit een goedkoop en redelijk effectief preventiemiddel is.

De inzet van camera's als preventiemaatregel is van veel recenter datum en wint in Nederland de laatste jaren sterk aan populariteit. Uit met name Brits onderzoek blijkt dat cameratoezicht een andere uitwerking heeft in grote steden dan in kleinere plaatsen. In kleinere plaatsen wordt veel vaker dan in grote steden een preventieve werking van camera's gevonden. De camera's in grote steden dienen veeleer een repressief doel (Ditton et al., 1999; Meijer, 2000; Welsch en Farrington, 2002). Mogelijk hangt dit samen met het feit dat cameratoezicht niet hetzelfde effect heeft op alle soorten criminaliteit: ze hebben vooral een preventieve werking op vandalisme, brandstichting en vermogenscriminaliteit, terwijl ze dat nauwelijks hebben op agressie tegen personen (Sarno et al., 1999; Meijer, 2000). Bij het tegengaan van geweldscriminaliteit ligt de kracht van de camera vooral in de mogelijkheid een snelle reactie op incidenten te coördineren en daarmee te voorkomen dat incidenten verder uit de hand lopen (Meijer, 2000; Short en Ditton, 1998; Sarno et al., 1999; Welsch en Farrington, 2002). Voorts blijken de effecten van cameratoezicht na het eerste jaar vaak te vervagen omdat gewenning optreedt (Meijer, 2000; Armitage, 2002). In Nederland is door onder meer de DSP-groep (Flight en van Heerwaarden, 2002; Flight, van Soomeren en van Heerwaarden, 2003), door Advies- en Onderzoeksgroep Beke (van Leiden en Ferwerda, 2002; Weitenberg et al., 2003) en Intraval (Intraval, 2003) evaluatieonderzoek naar de effecten van cameratoezicht gedaan. In Engeland wordt een meta-evaluatie verricht naar de effecten van cameratoezicht, en de tijd lijkt daarvoor ook rijp in Nederland (Flight, 2003).

De buurtwacht (*neighbourhood watch*), ook wel aangeduid als 'buurtpreventie', is een gebiedsgebonden preventiemethode waarbij buurtbewoners zich met hulp van de overheid organiseren om op verschillende manieren de veiligheid in de eigen buurt te vergroten. De ondernomen activiteiten kunnen variëren van een probleemschets die uiteenlopende preventieactiviteiten zoals een burgersurveillance. Vooral in het Verenigd Koninkrijk heeft *neighbourhood watch* een hoge vlucht heeft genomen, hoewel uit onderzoek blijkt dat de buurtwacht in veel opzichten niet erg effectief is, onder meer omdat de buurtwachtorganisaties het moeilijkst van de grond komen in buurten waar de criminaliteit juist het hoogst is (Husain, 1988; Laycock en Tilley, 1995). In Nederland bestaan wel dergelijke buurtpreventie projecten, maar wordt geen systematisch onderzoek verricht naar de effectiviteit ervan.

Objectmaatregelen die zich richten (1) op het verminderen van de baten van een misdrijf zijn bijvoorbeeld de invoer van plofkoffers (Oosting, 1999), de introductie van SMS-bommen (Faber et al., 2003), het verminderen van de hoeveelheid geld in de kas (Van der Zee et al. 1999), of het vervangen van muntgeld apparaten door chipkaart apparaten. Zij hebben logischerwijze een sterk preventief effect: delicten zijn niet meer mogelijk of leveren nauwelijks meer wat op. Naar het effect van objectmaatregelen gericht op het kostenaspect van delicten, dus de maatregelen die misdrijven bemoeilijken en (daarmee) de pakkans vergroten, is in Nederland weinig onderzoek gedaan. Het eerder genoemde Politiekeurmerk Veilig Wonen is niet alleen ontwikkeld voor gebieden, maar ook om afzonderlijke objecten tegen inbraak te beveiligen. In de Politie monitor Bevolking wordt vermeld welke maatregelen door de respondenten worden genomen ter preventie van inbraak (sloten, binnen- of buitenverlichting laten branden, alarm). Onderzoek dat Van Wilsem (2003) verrichtte met deze gegevens wees ondermeer uit dat preventiemaatregelen op individueel niveau leiden tot risicoreductie. Brits onderzoek van Knights en Pascoe (2002) liet vergelijkbare resultaten zien.

Voorts richten *objectmaatregelen* zich ook (2) op hot spots die door misdaadanalisten van de politiekorpsen worden aangegeven. Veelal vinden op deze hot spots gerichte, veelal tijdelijke,

acties plaats om de veiligheid daar te verhogen, maar et tijdelijke of langdurige effect daarvan wordt, voor zover bekend, niet wetenschappelijk vastgesteld.

In het algemeen kan worden opgemerkt dat het onderzoek naar de effecten van stedelijke vernieuwingsprojecten en preventiemaatregelen in Nederland sterk versnipperd is. Projecten worden lang niet altijd geëvalueerd. Van de projecten die door de projectontwikkelaar zelf worden geëvalueerd zijn de resultaten lang niet altijd toegankelijk. Voorts geldt dat het moeilijk is een overzicht te krijgen van de vele studies die uitgezet zijn bij verschillende onderzoeksbureaus of instituten. Daarnaast zijn de studies vaak beperkt van reikwijdte en verschillend van opzet, waardoor de resultaten moeilijk generaliseerbaar en vergelijkbaar zijn.

Verplaatsings- en uitstralingseffecten

In veel van de genoemde onderzoeken worden naast de preventieve werking van de maatregelen ook neveneffecten geconstateerd. Zo liet het onderzoek van Schumacher en Leitner (1999) zien dat preventiemaatregelen een verschuiving van de criminaliteit naar andere stadswijken tot gevolg had en gaf het onderzoek van Armitage (1999) een verschuiving in de tijd (van dag naar nacht) te zien. Flight et al. (2003) concludeerden op grond van hun onderzoeksbevindingen dat de preventieve werking van de camera voor sommige delicten uitstraalde naar belendende wijken, terwijl andere delicten zich juist naar deze wijken verplaatsten en Van Wilsem (2003) vond aanwijzingen voor geografische (of doelwit) verplaatsing en delictverplaatsing. Onderzoek van Van Burik et al. (1991) liet zien dat 72% van de 97 geïnterviewde inbrekers koos voor een ander pand als het niet lukte om snel binnen te komen. Overzichtsstudies van verplaatsings- en uitstralingseffecten zijn Gabor (1990), Hesseling (1994), McNamara (1994) en Town (2002). Onderzoek naar verplaatsing wordt doorgaans uitgevoerd als onderdeel van een totale effectstudie en zelden als hoofdthema. De benadering die bij effectstudies stevast wordt gehanteerd is die van het vergelijken van de aantallen gepleegde delicten (vanuit politiecijfers, slachtoffergegevens of eigen enquêtes) voor en na de invoering van een maatregel zonder controlegroepen of controlewijken te gebruiken, met alle methodologische valkuilen van dien. Slechts weinig studies hanteren de dader als uitgangspunt om na te gaan welke effecten preventiemaatregelen hebben op hun gedrag. Uitzonderingen zijn studies waarin de persoon van de dader centraal staat en waarin soms als onderdeel wordt stilgestaan bij hun keuzes en percepties van doelwitten en hun reacties op preventiemaatregelen (Cromwell, 1996; Kleemans, 1996; Kroese en Staring, 1993; Wright en Decker, 1994; Van der Zee et al., 1999). Om een compleet beeld te kunnen krijgen van de effecten van preventieve maatregelen en om maatregelen efficiënter in te kunnen zetten zijn beide onderzoekslijnen - delictgericht en dadergericht - onontbeerlijk.

5.5 Bestuurlijke preventie

De aandacht voor georganiseerde misdaad heeft geleid tot een nieuwe benadering van de algemene criminaliteitsbestrijding, waarin vooral het openbaar bestuur een andere, meer actieve preventieve rol op zich heeft genomen. Er zijn twee ontwikkelingen aan te geven die ook wetenschappelijke kennis hebben opgeleverd. Veel gemeenten zijn aan de slag gegaan met het ontwikkelen en implementeren van een integriteitbeleid om de interne weerbaarheid te verhogen van de eigen medewerkers en van de organisatie tegen het gevaar van ongewenste beïnvloeding van buitenaf (Niemeijer et al., 1997). Ten tweede is er een toenemende bewustwording van het risico dat bestuursorganen door criminele groepen kunnen worden gebruikt ten behoeve van criminele activiteiten. Juist wanneer criminele groepen actief worden in legale bedrijfstakken of

hun crimineel verkregen vermogen willen investeren, komen ze in aanraking met het bestuur, zoals bij een aanbestedingsprocedure, de aanvraag van een vergunning voor een horecaonderneming of een verzoek om een overheidssubsidie. Daar liggen dus ook mogelijkheden voor bestuurlijke preventie: het weren van criminelen in overheidsopdrachten, vergunningen niet verstrekken, geen subsidies verstrekken, niet meer bepaalde situaties gedogen (Struiksma, 1994). De wettelijke basis hiervoor is geschapen in de wet BIBOB die medio 2003 van kracht is geworden. Om te beoordelen wat het gevaar is dat aanbestedingen, subsidies en vergunningen gebruikt worden voor criminele doeleinden, kunnen bestuursorganen advies vragen aan een centraal bureau BIBOB dat de gegadigde screent op basis van open en gesloten informatiebronnen, zoals politieregisters, belastinggegevens worden gecombineerd. Omdat de parlementaire enquêtecommissie opsporingsmethoden heeft vastgesteld dat Amsterdam een brandpunt is van georganiseerde criminaliteit waar diverse criminele organisaties economische machtsposities hebben opgebouwd in horeca en onroerend goed, is de gemeente in 1997 zelf aan de slag gegaan met de bestuurlijke preventie van georganiseerde criminaliteit. Een belangrijk onderdeel hiervan is het Van Traa project, waarin op deellocaties en binnen criminogene branches in de stad de (georganiseerde) misdaad in kaart wordt gebracht en vervolgens met preventieve en repressieve middelen aangepakt (Huisman, 2002). Ook in steden als Rotterdam, Den Haag en Venlo zijn - op kleinere schaal - vergelijkbare projecten opgezet. Deze bestuurlijke aanpak is in belangrijke mate geïnspireerd door de aanpak van de maffia in de stad New York. De daar geïnitieerde bestuurlijke aanpak geldt als een succesverhaal (Jacobs e.a., 1999).

Een belangrijke vraag is in hoeverre bestuurlijke maatregelen tegen (georganiseerde) misdaad ook daadwerkelijk in onze steden een bijdrage leveren aan de sociale veiligheid in de stad. Het Van Traa project wordt als een *'best practice'* beschouwd op het terrein van de bestuurlijke preventie van georganiseerde criminaliteit in Europa (Fijnaut, 2001; Van Heddeghem et al., 2002; Raad van Europa, 2003; Van de Bunt en Van der Schoot, 2003). In hoeverre deze nieuwe benadering in Amsterdam effect sorteert is tot op heden niet bekend. Daarnaast loopt onderzoek van de VU. Ook zal vermoedelijk een onderzoek van Politie en Wetenschap naar de criminele infrastructuur van een stad aanknopingspunten bieden voor stedelijke overheden (2004).

5.6 Gebiedsgebonden politiezorg

Een van de grootste thema's in het publieke debat vormt de discrepantie tussen de gewenste en de gepercipieerde effectiviteit van de politie op straat. Het zogenaamde 'Blauw op straat' is een geliefd onderwerp in politieke bijeenkomsten en actualiteitenrubrieken van de media. In Nederland is het blauw op straat georganiseerd binnen de lokale politiezorg en gestoeld op de meer repressieve en controlerende surveillance (per auto, motor, fiets of lopend) en de preventief actieve, regulerende en conflictoplossende gebiedsgebonden of wijkgerichte politie binnen wijken of grotere geografische gebieden. In navolging van politiepraktijken uit Japan, Canada en de USA, landen waar ook het meeste wetenschappelijke onderzoek naar politiezorg verricht wordt (Bayley, 1998), is een ons land een kleinschalige variant van het politiewerk ontstaan: de gebiedsgebonden politiezorg. Er is veel studie verricht door voornamelijk commerciële bureaus naar de organisatie van de gebiedsgebonden politiezorg. Over de effectiviteit is minder bekend, al zijn incidenteel enkele belangrijke bevindingen te melden (Van der Vijver en Zoomer, *ter perse*). Het lijkt er op dat wijkbewoners de aanwezigheid van politie in hun buurt op prijs stellen en zich daardoor veiliger voelen. Zelfs in probleebuurt is dat het geval (Broer et al., 1987; De Haan et al., 2001, In 't Velt, et al., 2003). In het geval een politiebureau in de buurt wordt gesloten

heeft dat een negatief effect op de onveiligheidsgevoelens van de bewoners (Gunther Moor en Peeters, 1996). De efficiency wordt door sleutelpersonen in buurten hoger beoordeeld omdat kleine problemen adequater en sneller kunnen worden aangepakt (Zoomer, et al., 2003). Bovendien wijst onderzoek er op dat de gebiedsgebonden politiezorg vaak deëscalerend werkt op buurtconflicten en conflicten binnen families. Wel lijken factoren als de omvang van de buurt, de aan- of afwezigheid van een goede sociale infrastructuur en de homogeniteit van de buurt, invloed te hebben op het succes van de gebiedsgebonden politiezorg. Onderzoeken waarmee de werkelijke effectiviteit van politiezorg kan worden vastgesteld zijn, zoals aangegeven, er (nog) niet. Gecontroleerde experimenten met varianten in blauw op straat worden niet uitgevoerd. Veelal wordt gebruik gemaakt van de Politiemonitor waarin burgers hun meningen en opvattingen kenbaar kunnen maken, maar deze monitor heeft een te lage dekkingsgraad om dat voor kleine gebieden te kunnen vaststellen. Soms worden sleutelpersonen ondervraagd over politiezorg in hun werkgebied. Het vaststellen van de effectiviteit van politiezorg is wetenschappelijk gezien buitengewoon complex (Van der Vijver, 1999). Dat is een van de mogelijke redenen dat onderzoekers er nauwelijks systematisch theoretisch en empirisch onderzoek naar verrichten en zich baseren op buitenlandse literatuur (Kelling, 1998; Bayley, 1998; Sherman, et al., 1997). Uit de inventariserende analyses van Sherman, et al. komt onder andere naar voren dat in de USA de politie wel blijkt te voldoen een intensieve surveillance bij hotspots; arrestaties van veelplegers in een beperkt gebied en arrestaties van plegers van huiselijk geweld door de politie. Veelbelovend zeggen zij is de *zero tolerance* aanpak van overlast, extra politie-inzet, probleemgestuurde politieactiviteiten. Maar of dat ook voor onze steden geldt is op voorhand niet te zeggen. Veelal blijft de vraagstelling hier algemeen of wordt slechts een een-moments design of only-after design gebruikt. Deze onderzoeksontwerpen zijn minder geschikt om deze fundamentele vraag over effect van politieoptreden in de een stad te kunnen beantwoorden.

5.7 Recherche

Er is in de criminologie en aanverwante wetenschappen wel veel onderzoek verricht naar de politie, maar dat betreft vrijwel altijd de surveillancedienst. Overzichten zijn Cameron (1988), Kovandzic en Sloan (2002) en Walker (1999). Onderzoek naar de recherche betreft vooral de tijdsbesteding van rechercheurs en de ophelderingspercentages van verschillende soorten delicten. Uiteraard is de effectiviteit van het strafrechtelijk optreden sterk afhankelijk van de kans dat daders van strafbare feiten worden geïdentificeerd. Daarom wordt in onderzoeken naar de recherche veel aandacht besteed aan deze ophelderingscijfers. De meeste onderzoekers zijn het er echter over eens dat ophelderingspercentages tekort schieten als maat voor het functioneren van de recherche. Ze zijn vaak onnauwkeurig en afhankelijk van allerlei factoren die weinig met recherchewerk te maken hebben (zie hierover Liedenbaum, 2003; Groenhuijsen, 2003; Janssen en Patty-Hüttmann, 2003; De Poot et al., 2004 en Smit, 2003).

Het is dan ook van belang om in onderzoek aandacht te besteden aan basale vragen die aan deze cijfers ten grondslag liggen. Vragen over de werkwijze van de recherche, zoals welke zaken wel en niet in behandeling worden genomen, op welke wijze aan de oplossing van zaken wordt gewerkt, welke opsporingsmethoden worden ingezet en wat de effecten zijn van deze methoden. Maar ook de veel fundamentele vraag wat eigenlijk het doel is van het recherchewerk en hoe je kunt meten of dit doel wordt bereikt is hierbij van belang. Gaat het bij Recherchen om het identificeren van een verdachte, om zijn of haar aanhouding, om het verkrijgen van een bekentenis, om een aanklacht, een veroordeling, de tevredenheid van het slachtoffer of van het

publiek, om de afschrikwekkende werking van een veroordeling op de dader zelf en op andere potentiële daders of om het voorkómen van misdrijven door middel van proactieve activiteiten. Met uitzondering van het onderzoek van de Rand Corporation, dat in de jaren '70 werd uitgevoerd in de Verenigde Staten (Greenwood en Petersilia, 1975; Greenwood et al. 1977) en het Nederlandse onderzoek van Van de Bunt en Rademaker (1992) betreft zowel nationaal als internationaal onderzoek naar de recherche nogal 'uitwendig' onderzoek, waarin meer wordt geteld dan dat men precies heeft gereconstrueerd welke doelen de recherche nastreeft, voor welke keuzen rechercheurs zich gesteld zien en hoe individuele zaken worden opgelost.

Een recent onderzoek (NSCR, WODC en COT) heeft hierin verandering gebracht. In dit onderzoek is zowel geteld als gereconstrueerd en staan juist de genoemde vragen centraal. Dit onderzoek biedt inzicht in het werk van de recherche, de doelen die in een geografisch gebied of in een concrete zaak worden gesteld en de dilemma's waarmee het rechenmanagement en de rechercheurs bij dit werk worden geconfronteerd (De Poot en Van Koppen, 2002; De Poot et al., 2004). Dit onderzoek laat ondermeer zien dat de meeste zaken worden opgehelderd door routine activiteiten van de politie. Allereerst heeft de snelheid waarmee een delict wordt gemeld en waarmee de politie dus op het delict kan reageren een grote invloed op de ophelderingkans. Voor zaken met een onbekende dader blijkt een snelle reactie de ophelderingkans te verdubbelen. Helaas wordt slechts een klein gedeelte van de aangegeven zaken snel bij de politie gemeld. Ook het horen van slachtoffers en getuigen leidt vaak tot belangrijke opsporingsinformatie. Verder leveren (locale) politiekennis en kennis die opgeslagen is in (politie)bestanden een zeer essentiële bijdrage aan het opsporingsproces. Indien aanwezig blijken ook beelden van beveiligingscamera's zeer effectief te zijn. In veel zaken wordt sporenonderzoek verricht en vaak worden bruikbare sporen veiliggesteld. Deze sporen leiden slechts in een klein gedeelte van de zaken tot de identiteit van de dader. Vaak spelen ze wel een belangrijke rol in de bewijsvoering. Bijzondere of specialistische methoden worden alleen ingezet in bijzondere zaken, hoewel ook hierop uitzonderingen zijn. Zo heeft de politie in Utrecht onlangs de mobiele telefoons van jeugdige veelplegers afgetapt om zodoende zinvolle opsporingsinformatie te verkrijgen (Kranenberg, 2003). Uiteraard bewijzen de meeste opsporingsmethoden hun nut vooral in combinatie met andere methoden.

De laatste jaren wint het bundelen van politiekennis in opsporingsteams die gericht zijn op de aanpak van specifieke vormen van veelvoorkomende criminaliteit sterk aan populariteit. In diverse steden zijn woninginbraken-, straatroof-, autokraak- of brandstichtingenteams actief. Door deze teams kunnen verschillende incidenten met elkaar in verband worden gebracht, waardoor men over meer informatie beschikt en gemakkelijker tot opheldering van individuele zaken kan komen. Vaak worden door deze teams ook 'hitlijsten' van veelplegers ontwikkeld, waardoor kenmerken van zaken in verband gebracht kunnen worden met kenmerken van bekende daders. Deze probleemgerichte aanpak blijkt effectief te zijn (zie hierover bijvoorbeeld Ferwerda, 2002).

Overigens zijn er de afgelopen jaren binnen de politie en het openbaar ministerie veel initiatieven genomen om de rechercheorganisatie te verbeteren en te professionaliseren (zie hierover de *Nota Criminaliteitsbeheersing* van het ministerie van Justitie, 2001; Pattijn, 2002). Sinds 1998 wordt deelgenomen aan het project Aanpak Bedrijfsvoering Recherche Informatiehuishouding en Opleiding (ABRIO). Dit project richt zich vooral op het versterken en inrichten van organisatorische verbanden en op het standaardiseren van rechercheprocessen, waardoor meer geleerd kan worden van eerdere ervaringen. De oprichting van informatieplatforms Zwarte Criminaliteit, regionale informatiedesks, Bovenregionale Rechercheteams en het Landelijk

Rechercheteam zijn voorbeelden van deze veranderingen. Wat de effecten zijn van deze ontwikkelingen kan op dit moment nog niet worden overzien.

5.8 Interventies drugsverslaafden

Druggebruik leidt tot verschillende vormen van criminaliteit. Er is sprake van illegale markten inclusief illegale productie, aanvoer en handel, waarmee honderden criminele groepen zich bezighouden (Enquêtecommissie Opsporingsmethoden, 1996). Daarnaast kan een deel van de vermogenscriminaliteit hiermee in verband worden gebracht voor zover het gaat om gebruik te kunnen bekostigen (Grapendaal, Leuw en Nelen, 1991). Druggebruik leidt ook tot andere overlast voor de bevolking. Aanwezigheid van verslaafden in een buurt brengt vervuiling met zich mee, zorgt voor verkeersdruk en gaat vaak gepaard met bedelarij. Van een openlijke drugscene bij stations en andere openbare plaatsen gaat een intimiderende werking uit (Van Dijk, 1997). Dergelijke vormen van overlast concentreren zich in bepaalde buurten in vooral de grote steden. Deze overlast wordt op verschillende manieren bestreden, aanvankelijk door middel van niet-strafrechtelijke preventieve en andere maatregelen. Methadonprogramma's werden opgezet en gedoog- en gebruikersruimten geïnstalleerd. In Amsterdam, waar de overlast niet echt werd ingedamd, kreeg de politie begin jaren tachtig bepaalde bevoegdheden waaronder het uitvaardigen van samenscholingsverboden en zogenoemde Dijkverboden. In het kader van een Dijkverbod werd het gebruikers verboden zich voor een periode van 8 uur of maximaal veertien dagen te vertonen in het gebied rond de Zeedijk (Kaal en Korf, 2003). De maatregel wordt veelvuldig toegepast. Tussen 1996 en 2000 werden 22.000 Dijkverboden uitgevaardigd bij zo'n 4.200 gebruikers. Intussen is de overlast door gebruikers in het Amsterdamse Wallengebied sterk afgenomen, maar in welke mate de Dijkverboden daaraan hebben bijgedragen is moeilijk vast te stellen, niet in de laatste plaats omdat daarnaar geen onderzoek is gedaan. Naast de preventieve en bestuursrechtelijke aanpak is er ook de justitiële verslavingszorg, waarbij onderscheid gemaakt kan worden tussen vrijwilligheid, drang en dwang (Meijer et al., 2003). Tijdens detentie is het mogelijk te worden geplaatst in een Verslaafden Begeleidings Afdeling (VBA), plaatsing in een forensische verslavingskliniek of deelname aan een speciaal programma in het kader van het Penitentiair Programma. Over de effectiviteit van deze verschillende aanpakken is weinig bekend. Instroom in zorgtrajecten in het kader van Vroeghulp was erg laag (Korf et al., 2000). De uitkomsten van verblijf in drugvrije afdelingen van gevangenen zijn nogal wisselend (Baas, 1998). Op het indammen van overlast richten de evaluaties zich zelden of nooit.

De nieuwste drangmaatregel is de Strafrechtelijke Opvang Verslaafden (SOV), die sinds 2001 ook als dwangmaatregel, dat wil zeggen in het kader van een strafrechtelijke maatregel kan worden toegepast. De maatregel past in de huidige trend om het strafrecht te hanteren teneinde maatschappelijke risico's te beheersen (Buruma, 2001). De SOV maakt (gedwongen) plaatsing voor maximaal twee jaar mogelijk van verslaafde criminelen in een speciale inrichting. De SOV is bedoeld voor verslaafde criminelen die in een periode van vijf jaar ten minste drie maal zijn veroordeeld tot een vrijheidsbeperkende of –benemende straf. De SOV heeft een tweeledig doel. In de eerste plaats het terugdringen van de overlast veroorzaakt door deze verslaafden, en in de tweede plaats het aanpakken van de individuele problematiek van verslaafde delinquenten. De dwangvariant is niet onomstreden. Juristen hebben gewezen op knelpunten ten aanzien van proportionaliteit, subsidiariteit en rechtsgelijkheid (Kooijmans, 2000; Vegter, 2001; Beijerse, 2002). Vanuit de (medische) behandelingshoek zijn eveneens bezwaren uitgevoerd in verband met het nut van gedwongen behandeling (Swierstra, 1999). In de Verenigde Staten en in mindere mate in Zweden en Duitsland is ervaring opgedaan met behandeling van verslaafden die *niet*

vrijwillig zijn geplaatst (Baas, 1998). Geconcludeerd wordt dat gedwongen plaatsing in een behandelvoorziening van vooral oudere, langdurige verslaafden die veel delicten hebben gepleegd een gunstig effect kan hebben op gebruik, criminaliteit en/of conventioneel gedrag na behandeling. Voorwaarde is dat betrokkenen de tijd krijgen om gemotiveerd te raken en hun levenswijze te veranderen. De gemiddelde retentie is langer bij onvrijwillig geplaatsten. Zij maken de behandeling ook vaker af dan vrijwillig geplaatsten. Een gefaseerde aanpak met na afloop deelname aan zelfhulp- of supportgroep is effectiever dan uitsluitend intra- of extramurale behandeling. Bij dit alles moet rekening worden gehouden met periodieke tijdelijke terugval. Bij de ontwikkeling van de Nederlandse SOV is nadrukkelijk rekening gehouden met de overlastproblematiek in de grote steden. Die betalen ook mee aan de voorziening. In een evaluatie van de drangvariant van de SOV in Rotterdam is gekeken naar de 24 deelnemers die tussen 1996 en oktober 2000 zijn ingestroomd (Bieleman et al., 2002). Zij zijn vergeleken met een groep van 255 potentiële SOV-deelnemers. Op basis van HKS-gegevens concluderen de onderzoekers dat de maatregel in termen van aard en omvang van (criminele) recidive effectief is, i.e. bijdraagt aan vermindering van de maatschappelijke overlast. In het kader van SOV-dwang zijn 288 cellen beschikbaar. Eind augustus 2002 verbleven er 126 van de ruim 25.000 verslaafden in een van de vier SOV-inrichtingen (Meijer et al., 2003). Over de betekenis van SOV-dwang in termen van het terugdingen van overlast of het beheersbaar maken van individuele verslavingsproblematiek bestaat nog geen definitief uitsluitsel. De eerste uitkomsten van de procesevaluatie worden in 2004 verwacht, die van de effectevaluatie in 2006.

6 Slotconclusies

In deze State-of-the-Art over de stad en sociale veiligheid is geprobeerd om een overzicht te geven van beleidsrelevante wetenschappelijke kennis en kennisleemtes over sociale onveiligheid in steden. Wellicht ten overvloede moet worden benadrukt dat het onmogelijk is om alle kennis en alle ontwikkelingen tot circa 30 bladzijden tekst te comprimeren. In dit slothoofdstuk noemen wij de belangrijkste conclusies.

Het beeld dat uit deze State-of-the-Art naar voren komt vertoont sterke overeenkomsten met de recente door de AWT uitgevoerde verkenning van het onderzoek naar misdaad en misdaadbestrijding in Nederland (Bruinsma, van de Bunt en Haen Marshall, 2001). Ook ten aanzien van kennis over sociale onveiligheid in steden geldt dat veel kennis versnipperd is, de kennisopbouw gefragmenteerd plaatsvindt, interdisciplinair onderzoek relatief weinig voorkomt en er veel kortlopende (in opdracht uitgevoerde) studies worden uitgevoerd die sterk op de actualiteit zijn gericht. Daardoor ontstaat ook veel overlap in het opdrachtonderzoek en zijn veel projecten sterk lokaal gekleurd. Het verwerven van beschrijvende kennis lijkt voorop te staan in veel onderzoek, niet alleen in het opdrachtonderzoek en bij de overheid zelf, maar ook in veel onderzoek aan universiteiten. Daardoor is de voor steden relevante kennis snel verouderd, want soms bij oplevering al weer achterhaald door de actualiteit.

Ten aanzien van het begrip 'sociale onveiligheid' valt te constateren dat het begrip te veelomvattend dreigt te worden. Als elk gedrag dat onbehagen of irritatie opwekt onder de definitie valt, dan wordt 'sociale onveiligheid' een containerbegrip waarop noch wetenschappers noch beleidsmakers op de langere termijn vat zullen kunnen krijgen.

Sociale onveiligheid kent wel een subjectieve component, de angst voor criminaliteit. Die subjectieve component wordt tot nog toe gemeten met instrumenten die onvoldoende op validiteit en betrouwbaarheid zijn onderzocht. Wel kan inmiddels worden vastgesteld dat objectieve en subjectieve onveiligheid ieder een eigen dynamiek lijken te kennen.

Met betrekking tot de beschikbare informatiebronnen is vastgesteld dat er in Nederland uit diverse bronnen veel relevante gegevens verzameld worden over criminaliteit en over onveiligheidsgevoelens, maar dat te weinig bekend is over de volledigheid en geldigheid van die gegevens, en er dat er daarom behoefte is aan inzicht in de mate van vertekening die optreedt. Wat opvalt, is dat longitudinaal onderzoek nagenoeg ontbreekt waardoor ontwikkelingen binnen steden niet goed in kaart worden gebracht.

Op veel deelgebieden van sociale onveiligheid in steden is het onderzoek overwegend lokaal, kleinschalig en beschrijvend. Dergelijk onderzoek vervult zonder meer een functie, maar er wordt in Nederland op dit terrein te weinig theoriegestuurd onderzoek verricht. Theoriegestuurd onderzoek is niet primair bedoeld om feiten boven tafel te krijgen, maar om oorzaken bloot te leggen. Het gebrek aan sturing vanuit theorie geldt in het bijzonder ook voor evaluatieonderzoek. Er is veel evaluatieonderzoek, maar dat onderzoek wordt veelal niet grondig en zorgvuldig genoeg aangepakt. Vaak blijft het bij procesevaluaties of diagnostische studies, of worden uitsluitend metingen verricht. Effectevaluaties, waarin wordt nagegaan of met een bepaalde strategie of maatregel bereikt wordt wat ermee beoogd werd, zijn zeldzaam.

Het gebrek aan theoretische onderbouwing bij evaluaties komt ook tot uitdrukking in het grotendeels ontbreken van onderzoek naar eventuele onvoorziene en onbedoelde effecten van maatregelen. Te veel theoretische en empirische kennis over de werking van preventieve activiteiten is afkomstig uit het buitenland (voornamelijk uit de Verenigde Staten en uit Engeland). In ons land bestaat in het wetenschappelijk onderzoek geen traditie waarin systematisch en fundamenteel de werking van allerlei maatregelen, projecten en (fysieke en sociale) interventies kan worden geïnventariseerd.

Over oorzaken van sociale onveiligheid is in de literatuur veel bekend, maar er vindt weinig systematisch onderzoek plaats in onze steden. Het is voor beleidsmakers en bestuurders in de steden van buitengewoon groot belang om kennis te hebben van de causale mechanismen die sociale onveiligheid doen toenemen of doen afnemen, en van de voorwaarden waaraan voldaan moet zijn voordat sprake kan zijn van een sociaal veilige stad.

7 Appendix: onderzoeksgroepen

Instituut	Speciale expertise(s)
<i>Universitair Criminologie / Strafrecht</i>	
Universiteit Utrecht WPI	multi-culturele aspecten van misdaad en rechtshandhaving
Erasmus Universiteit Rotterdam	georganiseerde misdaad
Vrije Universiteit Amsterdam	georganiseerde misdaad, politiestudies
Universiteit Leiden	dynamiek van misdaad en regelovertreding
Universiteit Groningen	geweld, groepsriminaliteit
<i>Universitaire groepen anders</i>	
Sociologie Rotterdam	migratie, illegaliteit
<i>NWO-instituut</i>	
NSCR, Leiden	ruimtelijke spreiding en verplaatsing van criminaliteit, functioneren van strafrechtelijk systeem, levensloop en interventies
<i>Overheid</i>	
WODC Ministerie van Justitie	beleidsgericht onderzoek op diverse terreinen
Sociaal en Cultureel Planbureau	slachtofferschap, trendonderzoek
Centraal Bureau voor de Statistiek	statistieken van politie en justitie
Nederlandse Politie Academie, onderzoeksgroep	politie
Politiekorpsen (ihb Haaglanden, Amsterdam, KLPD)	strategische en tactische misdaadanalyse
<i>Para-universitaire instellingen (opdrachtonderzoek)</i>	
IPIT/Bestuurskunde Universiteit Twente,	politiestudies, integrale veiligheid
IVA/Universiteit Tilburg	integrale veiligheid
ITS/Katholieke Universiteit Nijmegen	diverse terreinen
<i>Overige onderzoeksinstellingen (opdrachtonderzoek)</i>	
Regioplan, Amsterdam	jeugd, jeugdcultuur
Eysink, Smeets & Etman, Den Haag	diverse terreinen
DSP groep, Amsterdam	situationele preventie, evaluatieonderzoek, veiligheidsbeleid
Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem	jeugd, geweld
Bureau Driessen, Utrecht	jeugd, geweld tegen werknemers
COT, Den Haag	politie, crisismanagement, conflicthantering
Intraval, Groningen	drugsoverlast, drugsbeleid
NIZW, Utrecht	jeugdzorg, evaluatieonderzoek
Verwey-Jonker Instituut,	buurtonderzoek, buurtontwikkeling

8 Appendix: Literatuur

- Angenent, H.L.W. (1997) *Criminaliteit van allochtone jongeren. Feiten, oorzaken, achtergronden*. Baarn: Intro.
- Armitage, R. (1999) *An evaluation of Secured by Design schemes throughout the West Yorkshire area*. Huddersfield: University of Huddersfield.
- Armitage, R. (2002) *To CCTV or not to CCTV? A review of current research into the effectiveness of CCTV systems in reducing crime. NACRO Community Safety Practice Briefing*, mei 2002. London: NACRO
- Armitage, R. & Everson, S. (2003) 'Building for Burglars?' *Crime Prevention and Community Safety: An International Journal*, 5 (4).
- Baas, N.J. (1998). *Strafrechtelijke Opvang Verslaafden (SOV)*. Den Haag: WODC (Onderzoeksnotities 1998/4).
- Bayley, D.H. (1998) *What works in policing*, Oxford, Oxford University Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beckhoven, E. van, & R. van Kempen (2002). *Het belang van de buurt*. Utrecht: DGVH/Nether Partnership
- Beijerse, J. uit (2002). De SOV-maatregel 'in uitvoering' in de Rotterdamse stadsgevangenis. *Sancties*, 6, 330-339).
- Beke, B.M.W.A., & M. Bottenberg (2003) *De vele gezichten van huiselijk geweld*. Amsterdam: SWP
- Beke, B.M.W.A., H.B. Ferwerda, P.H. van der Laan & A. Ph. van Wijk (1998) *De dunne draad tussen doorgaan en stoppen : allochtone jongeren en criminaliteit*, Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Beke, B.M.W.A., W.J.M. de Haan & G.J. Terlouw (2001). *Geweld verteld: Daders, slachtoffer en getuigen over geweld op straat*. Den Haag: Ministerie van Justitie, Rijksuniversiteit Groningen, Advies- en Onderzoekgroep Beke.
- Beke, B.M.W.A., G.J. Terlouw & W.J.M. de Haan (2002). 'Straatgeweld: niet de getallen, maar de gevallen', *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, 1(1): 47-59.
- Beke, B.M.W.A., A. van Wijk & H.B. Ferwerda (2000) *Jeugdcriminaliteit in groepsverband ontrafeld. Tussen rondhangen en bendevorming*, Amsterdam: SWP.
- Beker, M., C.J. Maas, m.m.v. J. Boelhouwer & S.J.M. Hoff (1998) *Rapportage jeugd 1997*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bie, E. de (1999) *Lokaal jeugdgeweld in kaart : een onderzoek naar spreiding en concentratie van jeugdgeweld in de stad Groningen*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Bieleman, B. (1999) *Jeugdcriminaliteitmonitor Amsterdam: evaluatie*, Groningen: Intraval.
- Bieleman, B., Biesma, S., Jetzes, M., Jong, A. de & Valk, V. de (2002). *Evaluatie SOV-drang in Rotterdam*. Groningen: Intraval.
- Bijleveld, C.C.J.H., & H.G. van de Bunt (2003). *De grens van onveiligheid*. Diësprede, uitgesproken ter gelegenheid van de herdenking van de 123ste stichtingsdag van de Vrije Universiteit Amsterdam op 20 oktober 2003. Amsterdam: Vrije Universiteit
- Bijleveld, C.C.J.H., & M.W. Bol, (2001). 'Longitudinaal jeugdonderzoek in Nederland', in: R. Loeber, W. Slot & J.A. Sergeant, (red.) *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*, Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum: 391-399.
- Blickman, T., D.J. Korf, D. Siegel & D. Zaitch (2003) *Synthetic Drug Trafficking in Amsterdam*, Amsterdam: TNI, Turijn: Gruppo Abelle.
- Boer, N. de. (2002). *Quickscan wijkaanpak 2002*. Haarlem/Purmerend: IMCO.
- Boutellier, H. (2002) *De veiligheidsutopie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers

- Bovenkerk, F. & W.I.M. Hogewind (2003). *Hennepteelt in Nederland. het probleem van de criminaliteit en haar bestrijding*. Zeist: Kerckebosch.
- Broer, W., C.C. Schreuder en C.D. van der Vijver (1987) *Eindbalans organisatieverandering politie Haarlem. Resultaten na drie jaar werken met wijkteams*. Den Haag, ministerie van Justitie.
- Brown, J. (1999) *An evaluation of the Secured by Design initiative in Gwent, South Wales*, Leicester: Msc Scarman Centre for the Study of Public Order, University of Leicester.
- Bruinsma, G.J.N.(1999) Politie en integrale veiligheid, in: Fijnaut, C.J.C.F., E.R. Muller en U. Rosenthal (red.), *Politie. Studies over haar werking en organisatie*, Alphen aan den Rijn, Samson.
- Bruinsma, G.J.N. (1999) *Criminaliteitsbeeld van Twente in 1995, 1996 en 1997*, Enschede, IPIT.
- Bruinsma, G.J.N., Spreiding van geregistreerde criminaliteit, in: H. Moerland en B. Rovers (red.), *Criminaliteitsanalyse in Nederland*, 's-Gravenhage, Elsevier, 2000, pp. 233-244.
- Bruinsma, G.J.N. (2004), Oorzaken van onveiligheid, in: Muller, E.R. (red.), *Veiligheid*, Alphen aan den Rijn, Samson, ter perse.
- Bruinsma G.J.N. en H.G. van de Bunt (1996) *De georganiseerde criminaliteit in Nederland: een analyse van de situatie in Enschede, Nijmegen en Arnhem*, Parlementaire Enquête Commissie Opsporingsmethoden, deel XI, Den Haag, SDU..
- Bruinsma, G.J.N., H.G. van de Bunt en I. Haen Marshall (2001) *Met het oog op de toekomst. Verkenning naar de kennisvragen over misdaad en misdaadbestrijding in 2010*, Den Haag, AWT.
- Brunt, L. & L. Deben (2001) *De ijle zone. Het stedelijke wonen onder druk*. DGVH/NETHUR partnership, publicatienummer 12.
- Bunt, H.G. van de & J. Rademaker (1992) *Recherchewerk in de praktijk: Een case-study naar recherche en informatievoorziening*, Lochem: Van den Brink.
- Bunt, H.G. van de & C. van der Schoot (2003) *The identification and prevention of opportunities that facilitate organised crime*, Den Haag: WODC.
- Burik, A. van, R. van Overbeeke & P. van Soomeren (1991) *Modus operandi woninginbraak: eindrapportage daderonderzoek*, Amsterdam: Van Dijk, Van Soomeren en Partners.
- Buruma, Y. (2001). Sanctionering, een autonome beslissing van de rechter? In K.D. Lünemann, P.M. Schuyt & L. van Wifferen (red.) *Diversiteit van sanctionering*. (pp. 11-34) Deventer: Gouda Quint
- Cameron, S. (1988) 'The economics of crime deterrence: A survey of theory and evidence', *Kyklos*, 41: 301-323.
- COT (2002) *Openbare orde. Ernstige verstoringen, ontwikkelingen, beleid*, Alphen aan den Rijn, Kluwer.
- Cozens, P., D. Hillier & G. Prescott (2001) 'Crime and the design of residential property - exploring the theoretical background Part1', *Property Management*, 19: 136-164.
- Cromwell, P.F. (1996) (eds.) *In their own words: Criminals on crime*, Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Co
- Dijk, E.M.H. van (2002) *Mensenhandel in Nederland: 1997-2000*. Zoetermeer: Korps Landelijke Politiediensten (KLPD), Dienst Nationale Recherche Informatie (NRI). Unit Kennis en Onderzoek, maart 2002
- Dijk, J.J.M. van (1997). De smalle marges van het Nederlandse drugbeleid. *Tijdschrift voor Criminologie*, 39, 1, 2-24.
- Dijk, T. van, S. Flight, E. Oppenhuis, & B. Duesmann (1997) *Huiselijk geweld; Aard, omvang en hulpverlening*. Den Haag: Ministerie van Justitie

- Dijk, T. van, S. Flight & E. Oppenhuis (2000) *Voor het Beleid, achter de cijfers; De uitkomsten van de GSB-monitor veiligheid en leefbaarheid nader geanalyseerd*, Hilversum, Intomart.
- Ditton, J., E. Short, S. Phillips, C. Norris, & G. Armstrong (1999) *The effect of close circuit television on recorded rates and public concern about crime in Glasgow*, Edinburgh: The Scottish Office Central Research Unit.
- Driessen, F.M.H.M., B.G.M. Völker, H.M. Op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Moolenaar (2002) *Zeg me wie je vrienden zijn : allochtone jongeren en criminaliteit*, Zeist: Kerckebosch
- Dryzek, J. S. (2000) *Deliberative Democracy and Beyond; Liberals, Critics, Contestations*, Oxford: University Press
- Duchateau, I., H.B. Ferwerda & P.H.M. Versteegh (2003) *Jongerencriminaliteit in de regio Haaglanden III: een analyse (2000-2001) naar de omvang, aard en achtergronden*, Arnhem/Den Haag: Advies en Onderzoeksgroep Beke/Politie Haaglanden.
- Egelkamp, M.M. (2002) *Inflation von Gewalt? : Strafrechtliche und kriminologische Analysen von Qualifikationsentscheidungen in den Niederlanden und Deutschland*. Proefschrift. Rechtsgeleerdheid. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Elffers, H., D. Hessing, J. de Keijser, P. van & Koppen, (2002) Nederland Veiliger. ‘Door Bin Laden durven we weer de straat op’, *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, 1: 60-62.
- Elffers, H. (2003). Leugens, verdraaide leugens, statistiek en ... misdaadstatistiek. *STAtOR*, 4 (3), 10-16.
- Elffers, H. & P. van Koppen (2003). *De Aanpak van Straatroof in Rotterdam*. Rapport NSCR-2003-2. Leiden: NSCR.
- Engbersen, G, J.P. van der Leun, R. Staring & J. Kehla (1999) *De Ongekende Stad II. De inbedding van illegale migranten*, Amsterdam: Boom.
- Engbersen, G, R. Staring, J. P. van der Leun, J. de Boom, P. van der Heijden & M. Cruijff (2002) *Illegale vreemdelingen in Nederland. Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*, Rotterdam: RISBO/ Erasmus Universiteit.
- Enquêtecommissie Opsporingsmethoden (1996) *Inzake opsporing*, Den Haag: Sdu uitgevers.
- Esbensen, F.A. & F. Weerman (2003) *A cross-national comparison of youth gangs: the United States and the Netherlands*. Paper gepresenteerd op bijeenkomsten van de International Society of Criminology (Rio de Janeiro) en de European Society of Criminology (Helsinki).
- Faber, E., E. de Rooy, E. Florax, I. Offenbergh & J. van Wijngaarden (2003) *Jaarverslag Politie Amsterdam-Amstelland 2002*, Amsterdam, Kopr's Amsterdam-Amstelland.
- Farrington, D.P. & B.C. Welsh (2002) ‘Improved street lighting and crime prevention’, *Justice Quarterly*, 19: 313-342.
- Ferwerda H.B. (1998) ‘Een poging tot een voorspelling. Ontwikkelingen in de jeugdcriminaliteit 1998-2002’, *Proces, tijdschrift voor berechting en reclassering*, 79: 166-170.
- Ferwerda, H.B., M. Bottenberg & B.M.W.A. Beke (1999) *Jeugdcriminaliteit in de politieregio Zaanstreek-Waterland : een onderzoek naar de omvang, aard, spreiding en achtergronden*, Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Ferwerda, H.B., M. Bottenberg, B.M.W.A. Beke & A.J. Smulders (1999) *Jeugdcriminaliteit in Zeeland: een onderzoek naar de omvang, aard, spreiding en achtergronden*, Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Ferwerda, H.B., M. Bottenberg & L.L. van der Vliet (2002) *Jeugdcriminaliteit in de politieregio Limburg-Zuid : een onderzoek naar omvang, aard, spreiding en achtergronden*, Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

- Ferwerda, H.B., M. Bottenberg, A. Hakkert & T. Eijken. (2002) *Straatroof: Omvang, achtergronden en praktijkervaringen*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Directie Jeugd en Criminaliteitspreventie.
- Fijnaut, C. (2001) *De bestuurlijke aanpak van (georganiseerde) criminaliteit in Amsterdam*, Amsterdam: Directie Openbare Orde en Veiligheid.
- Fijnaut, C. en F. Bovenkerk (1996) *De georganiseerde criminaliteit in Nederland: een analyse van de situatie in Amsterdam*, Parlementaire Enquête Commissie Opsporingsmethoden, deel XI, Den Haag, SDU.
- Fijnaut, C. en I. Zaat, (2003) *De sociale (on)veiligheid in Tilburg. Een kritische analyse van de problemen en een reeks aanbevelingen voor hun aanpak*, Tilburg.
- Fijnaut, C., F. Bovenkerk, G.J.N. Bruinsma en H.G. van de Bunt (1996) *De georganiseerde criminaliteit in Nederland: Eindrapport*, Parlementaire Enquête Commissie Opsporingsmethoden, deel VII, Den Haag, SDU.
- Fischer, F. (2000) *Citizens, Experts and the Environment; The politics of local knowledge*, Duke University Press
- Flight, S. (2003) 'Effecten van cameratoezicht' *SEC*, 17(5): 13-16
- Flight, S., & Y. van Heerwaarden (2002). 'Evaluatie cameratoezicht Amsterdam. Effectmeting August Allebéplein, Belgiëplein en Kraaiennest'. Amsterdam: DSP-groep
- Flight, S., Y. van Heerwaarden & P. van Soomeren, P. van (2003) 'Does CCTV displace crime? An evaluation of the evidence and a case study from Amsterdam', In: Gill, M, CCTV, Leicester: Perpetuity Press.
- Forester, J. (1999) *The Deliberative Practitioner; Encouraging Participatory Planning Processes*, Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press
- Fung, A. & E.O. Wright (2003) *Deepening Democracy; Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. London/New York: Verso
- Gabor, T. (1990) 'Crime displacement and situational crime prevention: Toward the development of some principles', *Canadian Journal of Criminology*, 32: 41-73.
- Garland, D. (2001) *The culture of control; crime and social order in contemporary society*, Oxford: Oxford University Press.
- Gemeente Utrecht (2002) *Veiligheid in uitvoering. Stadsveiligheidsplan Utrecht 2001-2006*, Utrecht.
- Gemert, F. van (1998a) *Crips in drievoud. Een dossieronderzoek naar drie jeugdbendes*, Amsterdam: Regioplan Onderzoek Advies en Informatie.
- Gemert, F. van (1998b) *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Gemert, F. van & M. Fleisher (2002) *In de greep van de groep. Een onderzoek naar een Marokkaanse problematische jeugdgroep*, Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Goeminne, B., E. Enhus en P. Ponsaers (2003) *Criminaliteit in de publieke ruimte. Een inleiding in de hot spot analyse*, Brussel, Politeia.
- Grapendaal, M., Leuw, E. & Nelen, J.M. (1991). *De economie van het drugbestaan. Criminaliteit als expressie van levensstijl en loopbaan*. Arnhem: Gouda Quint (Onderzoek en beleid 115).
- Grapendaal, M. & W. van Tilburg (2002) 'Veelplegers in Nederland' *Tijdschrift voor Criminologie*, 44(3): 214-230.
- Greenwood, P.W., J.M. Chaiken, & J. Petersilia (1977) *The investigation process*, Lexington, MA: Lexington.
- Greenwood, P.W. & J. Petersilia, (1975) *The criminal investigation process: Volume I, Summary and policy implications*, Santa Monica, CA: RAND.

- Groenhuijsen, M.S. (2003) 'Prestatiecontracten met de politie: afspraken over veiligheid en kwaliteit?', *Delikt en Delinkwent*, 6: 560-566
- Gruter, P., M. Baas & D. Vegter (1996) *Problematische jeugdgroepen in de regio Haaglanden. Een inventarisatie onder wijkagenten en jeugdresearchers*, Den Haag: Politie Haaglanden, Bureau Analyse en Research.
- Gruter, P.M.G. (1997) *Problematische jongerengroepen in de regio Haaglanden anno 1997. Een hernieuwde inventarisatie onder wijkagenten en jeugdresearchers*, Den Haag: Politie Haaglanden Bureau Analyse & Research.
- Gunther Moor, L.G.M. and J. Peeters (1996) *Politie en sociale zelfredzaamheid van burgers*. Dordrecht: Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie.
- Gunther Moor, L., D. van Lin, & K. Neefjes (eds.) (2003). *Welzijn versterkt veiligheid. Betrokken burgers in leefbare wijken*. Dordrecht: SMVP.
- Haan, W.J.M. de, A.M. van der Laan and J.A. Nijboer, (2001) *Escalatie-risico's bij openbare ordeverstoringen. Een onderzoek naar de relatie tussen politie en jongeren in de Oosterparkbuurt in Groningen en het Overtoomseveld in Amsterdam na ongeregelde heden in 1997-1998*, Den Haag, Politia Nova, nr.2.
- Haan, W.J.M. de & M. Althoff (2002) *Vreemd en verdacht : een verkennend onderzoek naar criminaliteit in en om asielzoekerscentra*, Groningen : Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Strafrecht en Criminologie.
- Hajer, M. A. & H. Wagenaar (2003) *Deliberative Policy Analysis; Understanding Governance in the Network Society*, Cambridge University Press.
- Hale, C. (1996) 'Fear of crime: A review of the literature', *International Review of Victimology*, 4: 79-150.
- Healey, P., C. de Magalhaes, A. Madanipour & J. Pendlebury (2003) 'Place, Identity and Local Politics: analysing initiatives in deliberative governance' in: Hajer, M. A. & H. Wagenaar (2003) *Deliberative Policy Analysis; Understanding Governance in the Network Society*, Cambridge University Press: 60-87.
- Healy, P. (1993) 'Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory', in: F. Fischer & J. Forester (eds.), *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press
- Heddeghem, K. van, T. Vander Beken, G. Vermeulen & B. de Ruyver (2002) *Gewapend bestuursrecht gescreend*, Antwerpen: Maklu.
- Hesseling, R.B.P. (1994) *Stoppen of verplaatsen: Een literatuurstudie over gelegenheidsbeperkende preventie en verplaatsing van criminaliteit*, Arnhem: Gouda Quint.
- Huisman, W. (2002) 'Het openbaar bestuur en de strijd tegen georganiseerde criminaliteit', *Openbaar bestuur*, 12 (5): 17-21.
- Huisman, W. , M. Huikeshoven & H.G. van de Bunt (2003) *Marktplaats Amsterdam. Op zoek naar de zwakste schakel in transnationale criminele processen aan de hand van Amsterdamse rechercheonderzoeken*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Hulshof, M. (1998) *Jeugdcriminaliteit in Twente*. Enschede: IPIT.
- Husain, S. (1988) *Neighbourhood Watch in England and Wales. A locational Analysis*. Crime Prevention Unit Paper No. 12. London: Home Office
- Innes, J. E. & D.E. Booher (2003) 'Collaborative Policymaking: governance through dialogue' in: Hajer, M. A., Wagenaar, H. (2003), *Deliberative Policy Analysis; Understanding Governance in the Network Society*, Cambridge University Press: 33-59.
- Intraval (2003). *Evaluatie cameratoezicht Rotterdam. Eindrapportage*. Groningen/Rotterdam: Intraval

- Jacobs, J.B., C. Friel & R. Radick (1999) *Gotham unbound. How New York City Was Liberated from the Grip of Organized Crime*, New York en London: New York University Press.
- Janssen, J. & A. Patty-Hüttmann (2003) *Ophelderingspercentages onder de loep: Een vergelijking tussen de totstandkoming van de ophelderingspercentages bij de politie Haaglanden en Düsseldorf*, Den Haag: Politie Haaglanden.
- Janssens, F., J. Sietinga & I. de Bruin (1999) *Jeugdmonitor Deventer 1998*. Deventer: Gemeente Deventer.
- Jeffrey, C.R.(1971, revised 1977) *Crime Prevention through Environmental Design*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Jong, W. de, F. Steijlen & C.N. Masson (1997) *Hoe doe je je ding. Antilliaanse jongeren en criminaliteit in de politieregio Rotterdam-Rijnmond*, Delft: Eburon.
- Junger, M. & I Haen-Marshall (1997) The interethnic generalizability of social control theory: an empirical test, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 34: 79-112.
- Junger, M., K. Wittebrood & R. Timman (2001) 'Etniciteit en ernstig en gewelddadig crimineel gedrag', in: Loeber, R., W. Slot & J.A. Sergeant, *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Junger-Tas, J. (1997) 'Ethnic minorities and Criminal Justice in the Netherlands', in: Tonry, M. (Ed.) *Ethnicity, crime and immigration. Comparative and cross-national perspectives*, Chicago and London: University of Chicago Press
- Junger-Tas, J., M. Cruyff, P. van de Looij-Jansen & F. Reelick (2003) *Etnische minderheden en het belang van binding: een onderzoek naar antisociaal gedrag onder jongeren*. Den Haag: Sdu/Koninklijke Vermande
- Kaal, H., & Korf, D. (2003) 'Overlast door drugsverslaafden. Een analyse van dijkverboden in Amsterdam', *Tijdschrift voor Criminologie*, 45(2),153-165.
- Kemper, E. (1999) *Water in de thee. Een onderzoek naar criminaliteit van Turkse jongens in Deventer*, Den Haag: Koninklijke de Swart.
- Kernteam Noord- en Oost-Nederland (2001), *Algemene criminaliteitsbeeldanalyse Oost-Europa 2000-2001*, Zwolle.
- Kleemans, E.R. (1996). *Strategische misdaadanalyse en stedelijke criminaliteit; Een toepassing van de rationele keuzebenadering op stedelijke criminaliteitspatronen en het gedrag van daders, toegespitst op het delict woninginbraak*. Proefschrift Universiteit Twente. Enschede: IPIT.
- Kleemans, E.R., E.A.I.M. van den Berg & H.G. van de Bunt (1998) *Georganiseerde criminaliteit in Nederland – Rapportage op basis van de WODC-monitor*, Onderzoek en Beleid # 173, Den Haag: WODC, Ministerie van Justitie.
- Kleemans, E.R., E.A.I.M. van den Berg & H.G. van de Bunt (2002) *Georganiseerde criminaliteit in Nederland: Tweede rapport op basis van de WODC-monitor*, Onderzoek en Beleid # 198, Den Haag: WODC, Ministerie van Justitie.
- Kleinmans, R., L. Veldboer & J.W. Duyvendak (2000). *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: ministerie van VROM
- Kleinmans, R., & H. Kruythoff (2002). *Herstructurering: in het spoor van de vertrekkers*. Utrecht: DGVH/Nethur Partnership
- Knights, R. & T. Pascoe (2002) *Target hardening: A cost effective solution to domestic burglary*, Watford: BRE.
- Kooijmans, T. (2000) 'Strafrechtelijke opvang verslaafden' *Delikt en Delinkwent*, 30: 593-609
- Koomen, W., M. Visser & D. A. Stapel (2000) 'The credibility of newspapers and fear of crime', *Journal of Applied Social Psychology*, 30 (5): 921-934.

- Koppen, P. van, & Jansen (1999) 'The Time to Rob: Variations in Time of Number of Commercial Robberies' *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36: 7-29
- Koppen, P. van, J. de Keijser & C. de Poot (2001). 'Liberalisering van overvallen: Effect van avondopenstelling van winkels op het aantal overvallen', *Tijdschrift voor Criminologie*, 43(3): 275-286.
- Korf, D.J., B. van Wijngaarden, M.W.J. Koeter, H. Ripper. & C. Seeman. (2000) *Vroeghulp aan verslaafden. Evaluatie van Vroeghulp Interventie Aanpak (VIA) in de justitiële verslavingszorg*. Amsterdam: AIAR / Criminologisch Instituut Bongers.
- Kovandzic, T.V. & J.J. Sloan (2002) 'Police levels and crime rates revisited: A county-level analysis from Florida (1980-1998)', *Journal of Criminal Justice*, 30: 65-76
- Kranenberg, A. (2003) Mobieltjes van jonge veelplegers afgeluisterd. *De Volkskrant*, woensdag 11 juni 2003.
- Kretzman, J., & J. McKnight (1993). *Building Communities from the Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets*. Chicago: ACTA Publications
- Kroese, G.J. & R.H.J.M. Staring (1993) *Prestige, professie en wanhoop: Een onderzoek onder gedetineerde overvallers*, Arnhem: Gouda Quint.
- Kromhout, M. & M. van San (2003) *Schimmige werelden; nieuwe etnische groepen en jeugdcriminaliteit*, in: WODC Onderzoek en Beleid, 206, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Kuttschreuter, M. & O. Wiegman (1998) 'Crime prevention and the attitude toward the criminal justice system: The effects of a multimedia campaign', *Journal of Criminal Justice*, 26 (6): 441-452.
- Laycock, G., & N. Tilley (1995) *Policing and Neighbourhood Watch: Strategic Issues*. Police research group Crime Detection and Prevention Series Paper 60. London: Home Office.
- Leiden, I. van, & H.B. Ferwerda (2002). *Cameratoezicht: goed bekeken?* Politie en Wetenschap serie Politiekunde, nr. 2. Zeist: Kerckebosch
- Leistra, G., & P. Nieuwbeerta (2003). *Moord en doodslag in Nederland 1992-2001*. Amsterdam: Prometheus
- Liedenbaum, C. (2003) *Opheldering gezocht! Een vergelijkend onderzoek naar de verklaringen voor het verschil in ophelderingspercentage tussen Utrecht en Münster*, Enschede: Universiteit Twente, Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken IPIT.
- López, M.J.J. (2001) *Kennisdomein Woninginbraak*, Den Haag: Expertisecentrum Woningcriminaliteit/Result Crime Management.
- Lyman, M.D., & Potter, G.W. (1999). *Organized Crime*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Maas-de Waal, C. (2002) 'Veiligheid, ontwikkelingen en stand van zaken', in: *Zekere banden; sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau: 245-278
- Maas-de Waal, C. K. Wittebrood (2002) 'Sociale cohesie, fysieke buurtkenmerken en onveiligheid in de grotere steden', in: *Zekere banden; sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, : 279-315
- Market Response Nederland BV en The SmartAgent® Company (2003) *Rapport Belevingsmonitor Rijksoverheid: juni 2003*, in opdracht van de Rijksvoorlichtingsdienst. Leusden: MarketResponse Nederland BV en The SmartAgent® Company.
- Marsh, D. (1998) *Comparing Policy Networks; Public Policy and Management*, Open University Press
- McNamara, R.P. (1994) *Crime displacement. The other side of prevention*, East Rockaway: Cummings & Hathaway Publishers.

- Meijer, B. (2000) *Cameratoezicht in het publieke domein in EU-landen*, WODC onderzoeksnotitie, 5, Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Meijer, R.F., M. Grapendaal, M.M.J. van Ooyen, B.S.J. Wartna, M. Brouwers & A.A.M. Essers (2003) *Geregistreerde drugcriminaliteit in cijfers*. Den Haag: WODC/KLPD (Onderzoek en beleid 204).
- Meloen, J.D., R. Landman, H. de Miranda, J. van Eekelen, S. van Soest, m.m.v. P.C. van Duyne & W. van Tilburg (2003) *Buit en besteding. Een empirisch onderzoek naar de omvang, de kenmerken en de besteding van misdaadgeld*, Zoetermeer: Dienst Nationale Recherche Informatie
- Mesch, G. S. (2000) 'Perceptions of risk, lifestyle activities, and fear of crime', *Deviant Behavior*, 21 (1): 47-62.
- Miedema, S. (2002) 'Etnografisch onderzoek naar de relatie tussen etniciteit, groepsvorming en delinquentie bij jongens', *Tijdschrift voor Criminologie*, 44: 150-161.
- Ministerie van BZK (1997) *Criminaliteit in relatie tot etnische minderheden*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Ministerie van Justitie.
- Ministerie van BZK (2000). *Integrale veiligheidsrapportage 2000; Over aspecten van veiligheid 1998/1999*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
- Ministerie van BZK (2002). *Integrale veiligheidsrapportage 2002*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
- H. Moerland en B. Rovers (red.) (2000) *Criminaliteitsanalyse in Nederland*, 's-Gravenhage, Elsevier, 2000
- Moor, L.G., D. van Lin, K. Neefjes (2003) *Welzijn versterkt veiligheid; Betrokken burgers in leefbare wijken*. Dordrecht, Utrecht: SMVP.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2002), *Mensenhandel - Eerste rapportage van de Nationaal Rapporteur*, Den Haag: Bureau NRM
- Newman, O. (1972) *Defensible Space*, New York: MacMillian Press.
- Niemeijer, E., W. Huisman & W.M.E.H. Beijers (1997) *Gemeentelijk integriteitsbeleid: Een blik op de praktijk*, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Nieuwbeerta, P. & G. Leistra (2003) 'Moord en doodslag in Nederland. Een overzicht van alle zaken in de periode 1992-2001' *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, 2(3): 36-54
- NIZW (2001). *Veelbelovend en effectief. Overzicht van preventieve projecten en programma's in de domeinen Gezin, School, Jeugd, Wijk*. Eerste editie CtC-gids. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW.
- Nota Criminaliteitsbeheersing: Investeren in een zichtbare overheid. (2001). Tweede Kamer [2000-2001] 27834, nr. 2.
- Oosterwijk, Chr. van, P. Gruter & P. Versteegh (1995) *Haagse jeugdbendes – Amerikaanse gangs*. Den Haag: Bureau Analyse en Research Politie Haaglanden.
- Oosting, H. (1999) *Overvallen van 1985 tot 2000* (vertrouwelijk rapport).
- Painter, K. A. & D. P. Farrington (2001) 'Evaluating situational crime prevention using a young people's survey', *The British journal of criminology*, 41(2): 266-284.
- Pattijn, J. (2002). 'Geen woorden maar daden', *Tijdschrift voor de Politie*, 64(1): 25-34.
- Pierre, J. (2000) *Debating Governance. Authority, Steering and Democracy*, Oxford: Oxford University Press
- Poot, C.J. de, R.J. Bokhorst, P.J. van Koppen & E.R. Muller (2004) *Rechercheportret. Over dilemma's in de opsporing*, Deventer: Kluwer.

- Poot, C.J. de & P.J. van Koppen (2002) 'Het opsporingsonderzoek', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer: 295-322
- Port, M. van de (2001) *Geliquideerd, criminele afrekeningen in Nederland*, Amsterdam: Meulenhoff
- Poyner, B., & B. Webb (1987) *Successful crime prevention: Case studies*, London: Tavistock Institute of Human Relations.
- Raad van Europa (2003) *Preventive legal measures against organised crime*, Organised crime – Best Practice Survey # 9, Straatsburg
- Reijnga P.T. & P. van den Dool (1998) *Preventie loont tegen woninginbraak: Advies over de toekomst van het Politiekeurmerk Veilig Wonen*, Den Haag: Nederlands Politie Instituut.
- Reijnhoudt P. (1998) 'Inbraakrisico daalt 95%: Bewoners voelen zich superveilig met Keurmerk Veilig Wonen', *SEC*, 22 (3).
- Riet, F.J. van 't (2000). Bronnenboek 2000. *Inventarisatie van gegevensbronnen met betrekking tot criminaliteit*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Rosenthal, U., G.J.N. Bruinsma, E.R. Muller, E.J. van der Torre en A.W. de Vries (1998) *Evaluatie Politiewet 1993. Diepte-onderzoek*, 's-Gravenhage, Vuga.
- Ross, C. E. & S. J. Jang (2000) 'Neighborhood disorder, fear, and mistrust: The buffering role of social ties with neighbors', *American Journal of Community Psychology*, 28 (4): 401-420.
- Sampson, R. J. & S. W. Raudenbush (1999) 'Systematic social observation of public spaces: A new look at disorder in urban neighborhoods', *American Journal of Sociology*, 105 (3):603-651.
- San, M. van (1998) *Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- San, M. van en A. Leerkes (2001) *Criminaliteit en criminalisering. Allochtone jongeren in België*, Amsterdam, Amsterdam University Press.
- San, M. van, E. Snel & R. Broers (2002) *Woninginbrekers en zware jongens : daders uit het voormalig Joegoslavië in beeld*, Zeist: Kerckebosch Reeks Politiewetenschap.
- Sarno, C., M. Hough & M. Bulos, (1999) *Developing a picture of CCTV in Southwark town centres; final report*, Southwark: Criminal Policy Research Unit, South Bank University.
- Schumacher, B. J. & M. Leitner (1999) *Spatial Crime Displacement Resulting from Large-Scale Urban Renewal Programs in the City of Baltimore, MD: A GIS Modeling Approach*. GeoComputation CD-ROM, Greenwich, UK
- SCP (2003). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sherman, L.W. et al (1997) *Preventing Crime. What works, what doesn't, what's promising*, Washington: National Institute of Justice
- Short, E. & J. Ditton (1998) 'Seen and now heard; talking to the targets of open street CCTV', *British Journal of Criminology*, 38: 404-428.
- Shover, N. & D. Honaker (1992) 'The socially bounded decision making of persistent property offenders', *The Howard Journal of Criminal Justice* 31: 276-293.
- Siegel, D. (2002) 'De joodse gemeenschap en de Antwerpse diamantsector in historisch perspectief', *Tijdschrift voor Criminologie*, 44: 338-350.
- Smit, P.R., F.P. van Tulder, R.F. Meijer & P.P.J. Groen (2003) *Het ophelderingspercentage nader bekeken*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Staring, R. (2001). *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.

- Stol, W. (2003). 'Geweld in Nederland: aard, omvang en ontwikkeling. Van grote lijnen naar een lokale oriëntatie', *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, 2(4): 32-46.
- Struiksma, J. (1994) *Gewapend Bestuursrecht. Een onderzoek naar de mogelijkheid om misdadige activiteiten te bestrijden met behulp van de regelgeving op het gebied van de bouwvergunning, de milieuvergunning en de aanbesteding*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Swierstra, K. (1999) 'Strafrechtelijke opvang verslaafden' *Justitiële Verkenningen*, 25(6): 68-83.
- Terlouw, G. J., Haan, W. J. M. de, & Beke, B. M. W. A. (2000) *Geweld: gemeld en geteld : Een analyse van aard en omvang van geweld op straat tussen onbekenden*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Terpstra, J. & I. Bakker (2002) *Met recht lokaal; Evaluatie van Justitie in de Buurt*, IPIT-Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente.
- Themaflevering *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, maart 2002.
- TNO (2000). *Methodische evaluatie van de Politie-monitor Bevolking*. TNO-rapport FSP-RPT-000032. Delft: TNO.
- Tonry, M. (Ed.) (1997) *Ethnicity, crime and immigration. Comparative and cross-national perspectives*, Chicago/ London: University of Chicago Press.
- Town, S. (2002) *Crime displacement: The perception, problems, evidence and supporting theory*. www.crimereduction.gov.uk/displacement.doc (accessed september 2002).
- Fijnaut, C.C.J.F. en F. Bovenkerk (1996) *Autochtone, allochtone en buitenlandse criminele groepen*, in: Bijlage VIII: Deel I, Inzake opsporing / Enquêtecommissie Opsporingsmethoden, 's-Gravenhage : Sdu Uitgevers.
- Vanderveen, G. N. G. (1999) 'Stoere mannen, bange vrouwen?', *Tijdschrift voor Criminologie*, 41 (1): 2-20.
- Vanderveen, G. N. G. (2001) 'Nederland vroeger veiliger? De veranderde beleving van onveiligheid', *Justitiële Verkenningen*, 27 (1): 34-48.
- Vanderveen, G. N. G. (2002) 'Beleving van Veiligheid in de Buurt; Relaties tussen Persoon, Buurt en Samenleving', *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, 1 (1): 32-46.
- Vanderveen, G.N.G. (2004) 'Vormen van veiligheid' In: E.R. Muller (red.). *Veiligheid*. Samson
- Vegt, A. L. van der, M. Diepeveen, M. Klerks, M. Voorpostel & M. de Weerd (2001) *Je verweren kun je leren. Evaluatie van de Marietje Kesselsprojecten*, Amsterdam: Regioplan.
- Vegter, P.C. (2001). Een nieuwe strafrechtelijke maatregel: Strafrechtelijke Opvang Verslaafden. In K.D. Lünemann, P.M. Schuyt & L. van Wifferen (red.) *Diversiteit van sanctionering* (pp. 59-65). Deventer: Gouda Quint.
- Velt in 't, C.J.E, W.Ph. Stol, P.P.H.M. Klerks, H.K.B. Fobler, R.J. van Treeck, M. de Vries (2003) *Politie en geweld. Een verkenning van politiereacties op geweldsincidenten in vier Nederlandse regiokorpsen*, Zeist: Kerckebosch.
- Versteegh, P., J. Janssen & W. Bernasco (2003) 'Beginners, doorstromers en veelplegers. Carrièrecriminaliteit in de politieregio Haaglanden' *Tijdschrift voor Criminologie*, 45: 127-139.
- Vijver, C.D. van der (1999), *Proximity policing. Developments in the Netherlands*, Enschede: Twente University.
- Vijver, C.D. van der en O. Zoomer (2004) *Community policing in the Netherlands*, Enschede IPIT (ter perse).
- VNG, Vereniging Nederlandse Gemeenten (2002) *Bestuurlijke aanpak van georganiseerde criminaliteit: ongewoon gewoon*, Den Haag: VNG Uitgeverij.
- Vogelzang (2003) *Persoonlijke communicatie*, 10 oktober 2003.

- Voordt, D.J.M. van der & H.B.R. van Wegen (1991) *Sociale veiligheid en gebouwde omgeving. Theorie, empirie en instrumentontwikkeling*, Delft: Publicatiebureau Faculteit der Bouwkunde
- Walker, S. (1999) *The police in America: An introduction*, Boston: McGraw-Hill.
- Warren, M. R. (2001) *Dry Bones Rattling; Community Building to Revitalize American Democracy*, Rinceton University Press
- Weitenberg, A.I.M., E.J.M. Jansen, I. van Leiden, J.H. Kerstholt & H.B. Ferwerda (2003). *Cameratoezicht: de menselijke factor*. Politie en Wetenschap serie Politiekunde, nr. 2. Zeist: Kerckebosch
- Weitlauf, J. C., D. Cervone, R. E. Smith & P. M. Wright (2001) 'Assessing generalization in perceived self-efficacy: Multidomain and global assessments of the effects of self-defense training for women', *Personality and social psychology bulletin*, 27 (12): 1683-1691.
- Welsh, B. C. & D. Farrington (2002) *Crime Prevention Effects of CCTV: A Systematic Review*, Home Office Research Study 252, London: Home Office.
- Wijk, A.P. van, B.M.W.A. Beke, P.H.M. Versteegh & A.I.T. van Solm (2000) *Inventarisatie van problematische jeugdgroepen in Haaglanden III*, Arnhem/Den Haag: Onderzoeksgroep Beke/Politie Haaglanden.
- Wijngaarden, J.J. van en F. A Boerman (1997) *Criminaliteit in Nijmegen. Een beschrijving van aard, omvang en spreiding van criminaliteit, met speciale aandacht voor berovingen*, Amsterdam, Vrije Universiteit.
- Wilcox, P. K.C. Land and S.A. Hunt (2003) *Criminal circumstance. A dynamic multicontextual criminal opportunity theory*, New York, Aldine de Gruyter.
- Wilsem, J. A. van (1997) 'Slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens', in: K. Wittebrood, J. A. Michon & M. J. Ter Voert (red.), *Nederlanders over criminaliteit en rechtshandhaving*, Deventer: Gouda Quint: 55-66.
- Wilsem, J.A. van (2003) *Crime and context. The impact of individual, neighbourhood, city and country characteristics on victimization*, Dissertatie Sociale Wetenschappen, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Wilson, W.J. (1996) *When work disappears: the world of the new urban poor*, New York: Vintage Books.
- Winkel, F. W. (1986) 'Reducing fear of crime through police visibility: A field experiment', *Criminal Justice Policy Review*, 1: 381-398.
- Winkel, F. W. en A. Van der Wurff (red.) (1990) *Angst voor criminaliteit*, Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Winkel, F. W. (1998) 'Fear of crime and criminal victimization: Testing a theory of psychological incapacitation of the 'stressor' based on downward comparison processes', *The British journal of criminology*, 38 (3): 473-484.
- Wittebrood, K. (2000) 'Buurten en geweldscriminaliteit: een multilevel-analyse', *Mens en Maatschappij*, 75 (2): 92-109.
- Wittebrood, K. (2001), 'Onveiligheidsbeleving en slachtofferschap in westerse geïndustrialiseerde landen', *Tijdschrift voor Criminologie*, 2: 144-157.
- Wittebrood, K. & Nieuwbeerta, P. (2000) 'Criminal Victimization During Individual Life Course in the Netherlands: the Effects of Routine Activities Patterns and Previous Victimization' *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 37: 91-122.
- Woodhouse, P.F. (2002) *How environmental design and crime prevention can reduce crime and improve quality of life*, Dissertation, Oxford Brooks University School of Planning.
- Wright, R. & S. Decker (1994) *Burglars on the job*, Boston: Northeastern University Press.

- Zaitch, D.(2001) Traquetos. *Colombians involved in the cocaine business in the Netherlands*, Amsterdam: Dissertatie, Amsterdam School for Social Science Research, Universiteit van Amsterdam
- Zaitch, D. (2002a) From Cali to Rotterdam: Perceptions of Colombian Cocaine Traffickers on the Dutch Port, *Crime, Law and Social Change*, 38: 239-266
- Zaitch, D. (2002b) *Trafficking Cocaine: Colombian Drug Entrepreneurs in the Netherlands*. The Hague: Kluwer Law International.
- Zee, S. van der, N. van der Ven & N. Vriezelaar (1999) *Via de bank naar de bajes: Een onderzoek naar overvallers en overvalbestrijding*, 's Gravenhage: Elsevier.
- Zoomer, O.J, P.G.M. Geurts en C.D. van der Vijver (2002) *De gebiedsgebonden zorg als uitdaging*. Den Haag, ministerie van BZK.
- Zwarte, J. de (2003) *Betere opsporing: Een kwestie van kiezen?*, Leiden: Universiteit Leiden, Bestuurskunde (scriptie).